

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Martin N. Hansen: Med sol i sinde

Timeglas i Kegnæs Kirke

Morten Kamphövener: Hvad er en hjemmetysker?

Bjørn Svensson: Haddeby

Jobs. Jensen: Den første danske mejeriforening

Avisfortegnelse for 1968

JULI

7 · 1969

45. ÅRG.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
SYDSLESVIG

SOMMERUDFLUGT

søndag den 17. august 1969 – ad den gamle øksevej fra Læk til Dørpum.
Pastor Paul Tappe, Læk, leder turen. Mødested: Læk skole kl. 14.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

AMTSUDVALGET I TØNDER

Søndagsturen vil i år finde sted den 10. august. Sæt mærke ved datoen allerede nu.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

DEN STORE EGNSVANDRING

går i år til sydslesvigske herregårde. Under forudsætning af den fornødne tilslutning vil turen blive delt, således at det samme program gennemføres den 7. og 14. september. Nøjagtig program for turen bekendtgøres senere.

tal med en
HAFNIAMAND
om Deres
forsikringer

HAFNIA
FORSIKRING

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22,50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (kr. 3,75 stykket incl. MOMS og forsendelse, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen – Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

*Vi gik langs dighe og ad e skovsti,
og vi var opp'o en gammel grav – –*

(Kæmpehøjen i Blommeskobbel fotograferet Sankt Hansdag 1969).

Med sol i sinde

Det er i reglen svært for mig at tidsfæste tilblivelsen af mine viser og sange, da mange af dem er blevet til, når jeg havde travlt eller på andre ubelejlige tidspunkter og derfor er skrevet ned på den lap papir, jeg tilfældigt havde ved hånden. Da jeg for nogle år siden ryddede op i gamle manuskripter og udkast, opdagede jeg, at der på nogle af dem stod dato og år, som jeg med blyant førte over i mine bøger, før jeg brændte hele bunken. Og jeg ser nu, at den lille vise: *Og er det sollskin* – er skrevet den 26. juli 1944, og at det har været et frugtbart år for mig. Under besættelsen og flere år efter holdt vi som oftest ferie på Als og boede hos min fætter, der havde et hus med et par tønder land et tusinde meter fra alfar vej ned mod havet på skellet mellem Asserballeskov og Kettingskov. Fra huset førte en sti over markerne lige ind til kæmpegraven i Blommes Kobbel. Fra denne sti har man den herligste udsigt over til Lyø og Fyn. Stedet er så smukt og fredeligt. Jeg har elsket det fra min tidligste ungdom og gået der de hundrede gange uden at se mig næt. Særlig ind under høst med de gule marker lysende mod havet var det betagende. I 1944 gik jeg der altså igen på samme tid af året og nynnede på en vise om helt ung kærlighed, og det kom ganske af sig selv, at den unge piges kære oplevelse måtte foregå her. Ja, jeg opdagede egentlig først bagefter, at stedet ikke var til at tage fejl af.

Nogle år efter, det må vel have været i foråret 1947, havde vi sammen med Aage Lunds nogle virkelige alsiske sangaftner med et fast program, hvor jeg ind mellem sangene læste nogle af mine digte, men på den sidste aften i Nordborg overraskede de mig med en ny sang. Aage Lund havde om eftermiddagen skrevet melodien til *Og er det sollskin* – og de få indviede morede sig over min forbløffelse.

Visen med selve sangtonen står i *Alsingerviser*, men melodien i sin helhed har aldrig været fremme og trykt før nu.

Sangen: *Skull' itt min gløj kunn blyv til sang* – er, så vidt jeg husker, skrevet året efter, for den slutter samlingen: *Lad voss syng' om Mari* fra 1945. Men Aage Lund skrev først melodien til den i februar 1961.

Jeg har indtryk af, at folk også har været glade for at høre den, og lad dem så følges ad.

For en del år siden slumpedede jeg til at skrive:

En vis' med ingen værmt i
er årde værd å syng'.

Det er svært at bedømme sine egne ting, men så meget tør jeg dog sige, at de to viser her i hvert fald er skrevet med sol i sinde.

Martin N. Hansen

Og er det sollskin

Vi gik ad stie
ind øv'r e marke,
e kvann var høje'
så tit end vi,
og han hæ kysset
mæ melld e rovstråj,
vi hør' e lærke
og sang som di.

Vi gik langs dighe
og ad e skovsti,
og vi var opp' o
en gammel grav,
og vi hæ ståjn ved
e havkløvt sammel
og kigge langele
øv'r e hav.

Vi plåkked' blomme
og gik og bytted',
og han hæ kåldt mæ
sin egen ven,
og er det sollskin
o næste sønda,
så skal æ mød' ham
et stej egenn.

Og er det sollskin

Aage Lund

Vi gik ad sti - e ind øv'r e

The first system of music is in G major (one sharp) and 3/4 time. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The melody is in the treble clef, and the bass line is in the bass clef. The lyrics are written below the treble staff.

mark - e, e kvann var høj - e så tit end

The second system of music continues the melody and bass line. The lyrics are written below the treble staff.

vi, og han hæ kysse mæ melld e

The third system of music continues the melody and bass line. The lyrics are written below the treble staff.

rov-stråj, vi hør' e lær -ke og sang som di.

The fourth system of music concludes the piece. The lyrics are written below the treble staff.

Skull itt min glæj kunn blyv til sang

Aage Lund

Å tænk' o dig som gån - ske ung, det

er som sad æ i en gung' og

lytted' ,til en trossels fløjt, der

var mæ ålt for nær og højt, ja

Å tænk' o dig som gån - ske ung,
det er som sad æ i en gung'
og lytted til en trossels fløjt,
der var mæ ålt for nær og højt -
ja, dig som ung - å tænk' o det,
det gör mæ svimmel åv og til,
ja det, ja det,
det gör mæ svimmel åv og til.

dig som ung - å tænk' o det, det

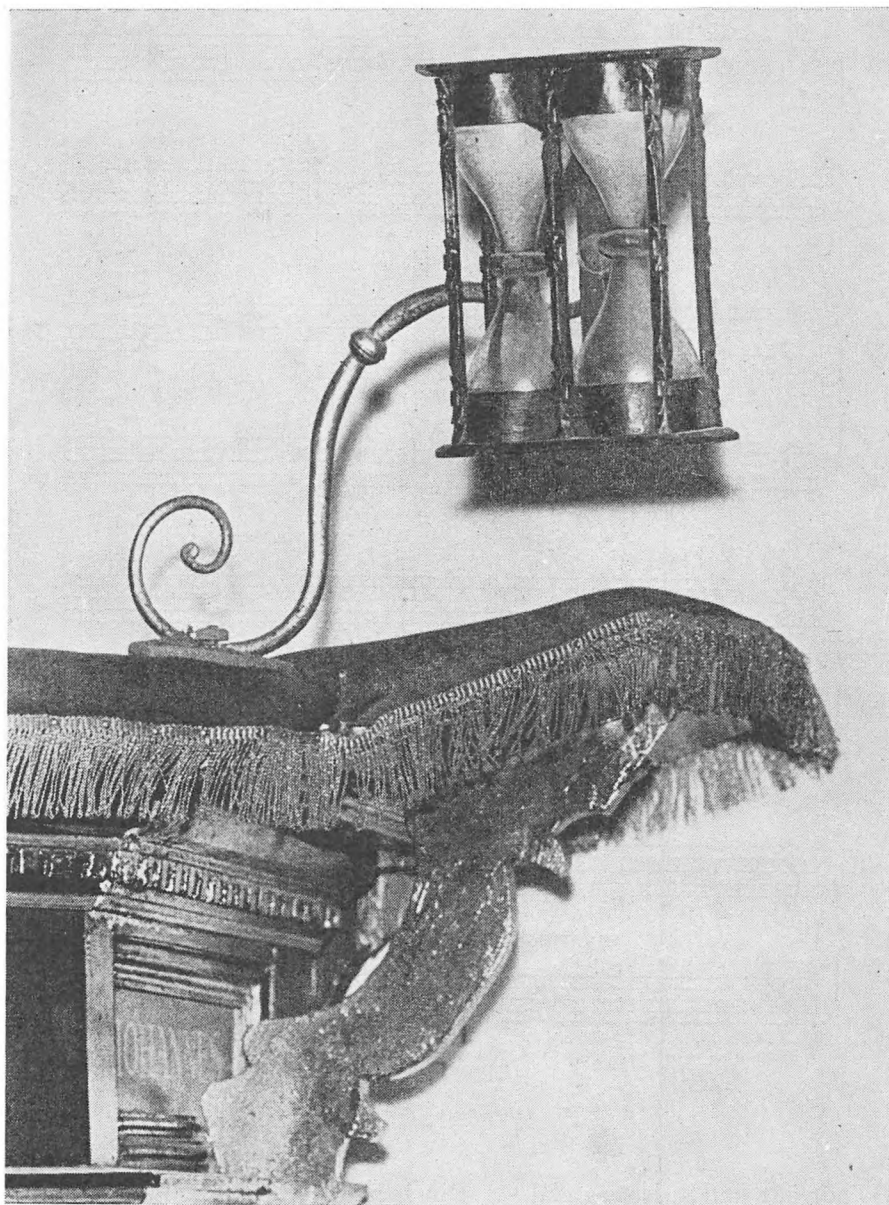
gör mæ svimmel åv og til, ja,

det, ja, det,

det gör mæ svimmel åv og til.

Do gör mit sind så leet og glaj,
 som nærr en kam til skovs i maj
 og såv e skov med jit var grøn,
 og en mått sæj: Hvor er en køen!
 Såndt tykkes æ for hver en dav,
 do blyvve viller ålt elav,
 ja, dav for dav
 do blyvve viller ålt elav!

Din stemm hæ fått så mild en klang.
 Den vill' æ gjenn kunn gi min sang.
 Og da æ gjenn vill' gi til dig
 et sollstrejf åv min hiele gløj,
 det nynner i mæ daven lang:
 Skull' itt min gløj kunn blyv til sang?
 Engang, engang
 da må min gløj vel blyv til sang!

TIMEGLAS PÅ PRÆDIKESTOLEN

I enkelte kirker kan man se de gamle timeglas på prædikestolen – nogle steder har man haft fire timeglas sat op – andre steder, som for eksempel i Kegnæs kirke, hvor billedet er taget, har menigheden måttet nøjes med to timeglas. Disse glas, et for hele og et for halve timer, bruges ikke mere, lige som den gamle skik, at mændene sad til højre, kvinderne til venstre, også er ved at gå af brug. De unge i Kegnæs sogn har brudt med den gamle tradition.

*Redaktør Morten Kamphövener,
Åbenrå.*

Hvad er en hjemmetysker?

Gennem en række citater belyser redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, spørgsmålet om, hvad ordet »hjemmetysker« står for og hvor gammel betegnelsen er.

Begrebet »hjemmetysker« eller »hjemmetysk« er gennem årene blevet tydet på forskellig vis. Fra hjemmetysk side opfattedes ordet »hjemmetysker« først som en skose, indtil tyskheden efter 1945 manifesterede sig som en »Insel der Treue«. Siden da har man betragtet det som et hædersnavn. Altså, kan man sige, et kredsløb, som ikke er uden forbindelse med den historiske omvurdering af dette såvel som af andre nationalt betonedede problemer.

Besvarelsen af spørgsmålet: Hvad er en hjemmetysker? kunne ganske vist kort og godt indskrænkes til: en person med dansk modersmål og tysk sindelag. Men definitionen er ikke tilfredsstillende. Svaret ville ganske givet i nogen grad medføre en talmæssig begrænsning af det tyske mindretal, men det ville ikke være udtømmende nok.

Der kræves på grundlag af nutidens indstilling og erfaringer en begrundelse og en forklaring. Men det siger sig selv, at ordet er af dansk op-rindelse, ligesom for øvrigt hjemmetyskerne og hjemmetyskheden selv er det, fordi udtrykket blev til under det danske monarki. Hvem der er op-havsmanden til det, vil vanskeligt kunne fastslåes. Både Laurids Skau og Nis Hanssen »Bondesøn« er blevet nævnt, og sidstnævnte skrev ganske vist, da han var redaktør af »Fyens Avis«, i dette blad den 9. januar 1849: »Hjemmetysker – mærk Dem dette Ord, der er opfundet af Folket og vil blive klassisk,« men ordene var ikke hans egne. Allerede den 4. januar fin-

des der nemlig i »Dannevirke« en meddelelse fra Åbenrå, dateret den 18. december 1848, med følgende ordlyd:

»Forresten hersker det tyske Parti endnu i alle offentlige anliggender vilkaarligt og uindskrænket og har en Trop af »Hjemmetydskere« – mærk Dem dette Ord, der er opfundet af Folket og vil blive klasisk – til Haandlangere og Spioner.«

Efter dette skulle betegnelsen altså stamme fra Åbenrå, men hvem så end »opfinderen i folket« monne være, minder meddelelsens ordvalg meget stærkt om det, Frederik Fischer betjente sig af. Meget tyder derfor på, at han af beskedenhed har ladet paterniteten til ordet stå for folkets regning.

Med denne datering er den egentlige hjemmetydskheds alder blevet fastslået. Når man fra hjemmetydsk side for øvrigt samstemmende med enkelte danske historikers bemærkninger om, at hjemmetydskheden gik tilbage til det 11. århundrede, ja, vel endog længere ud i forhistorien, er det en fejltagelse. Den danske opfattelse er uden tvivl blevet påvirket af den agitatoriske terminologi, de danske nationalliberale betjente sig af, især fra 1840'erne til 1864. Når A. D. Jørgensen i en historisk afhandling nævner, at man endog i Erik af Pommerns tid havde »hjemmetydskere« og henviser til, at den ene af en sundvedsk adelsmands to sønner var kongetro, medens den anden gik over til de holstenske grevers parti, bør det sikkert opfattes som en kuriøs bemærkning.

De danske nationalliberale, og det gælder både koryfæerne i København og de præster og embedsmænd, der virkede i Sønderjylland mellem de to slesvigske krige, var hverken fortrolige med de statsretlige eller folkelige forhold i det gamle hertugdømme. De havde i 1840'erne fortrinsvis forbindelse med Den slesvigske Forenings mænd, som i forholdet til den øvrige dansktalende befolkning, der, om end danske af sind, nærmest må betegnes som helstatsfolk, var i mindretal. Men når de nationalliberale i hovedstaden vendte sig imod hjemmetydskheden, var det ikke blot den, der havde vundet indpas i Slesvig, men navnlig den, der gennem tiderne havde bredt sig i kongeriget.

Lige så mange forskellige motiver til hjemmetydskhedens opståen der findes, og som senere skal omtales, lige så mange forskellige rigtige og forkerte historiske vurderinger kan optælles. Det værste, der i så henseende er præsteret, skyldes vistnok professor Fr. Hammerich, der i et foredrag, han 1864 lod trykke under titlen »Hjemmetydskeriet«, ville påpege, at hjemmetydskhedens historie ikke var stort yngre end det danske folks. Han kører også frem med myten om den »hjemmetydsk« Knud Lavard og finder det endog betænkeligt »hjemmetydsk«, at det var en sachsisk san-

Frederik Fischer (1809–1871) har sandsynligvis været den første, der brugte ordet »hjemmetysker«.

ger, der med sin tyske sang advarede hertugen mod de skjulte mordere i Haraldsted skov.

Hjemmetyskheden skildrer han for øvrigt som et sygdomsbillede i fem afsnit: 1) Det her nævnte, som hører middelalderen til, 2) den tyske kongestamme fra Erik af Pommern, »den pommerske usselryg«, som han kalder ham og nedefter, 3) det endnu mere ondartede tyskeri ved hove efter den gamle danske adels fald og enevældens indførelse, 4) en naturlig reaktion mod det hjemmetyske begynder, men den slår om i hang til forsonlighed, og med Struensee løb bægeret over, og endelig 5) sygdommen bliver akut med stænderforfatningen samtidig med, at vor danske ejendommelighed begynder at gøre sig gældende.

Inden for denne ramme får Fr. Hammerich lejlighed til at sige adskiligt om alle de områder, hvor »hjemmetyskeriet« havde fået indpas i Danmark. På denne baggrund undrer han sig ikke over, at der er blevet fremsat forslag om afholdelse af tyske gudstjenester i de danske købstæder, og vi får at vide, at det var Slesvigs indlemmelse i det danske rige (!), der hindrede Frederik IV i at udrydde det danske med rod. Nu ved alle og enhver, at Slesvig ikke blev indlemmet i riget, men i den kongelige andel af hertugdømmet, og når den gamle danske adel faldt, var det som »ormstukket frugt«. Endelig peges der på indkaldelsen af de mange tyske embedsmænd og i forbindelse dermed på citatet fra Johannes Ewalds komiske skuespil »Harlekin Patriot«: »Al vor Fortræd er Tydsk«, ganske uden

hensyn til, at Ewald med denne replik har villet harcellere over den overdrevne patriotisme, som i København fulgte efter Struensees tyske indflydelse, en stormende national bevægelse, som man dengang intet mærkede til i Slesvig, hvor der under indflydelse af oplysningstiden kun sporede en socialt betonet »opstigning« blandt enkelte storbønder, som dermed var kommet i forbindelse med tyskuddannede præster og embedsmænd. Vi har her en »ubevidst« spire til den egentlige hjemmetyskhed, som begyndte at gøre sig gældende i 1830'erne og 1840'erne, men som altså ikke stod i direkte forbindelse med den københavnske hjemmetyskhed og var af en anden karakter.

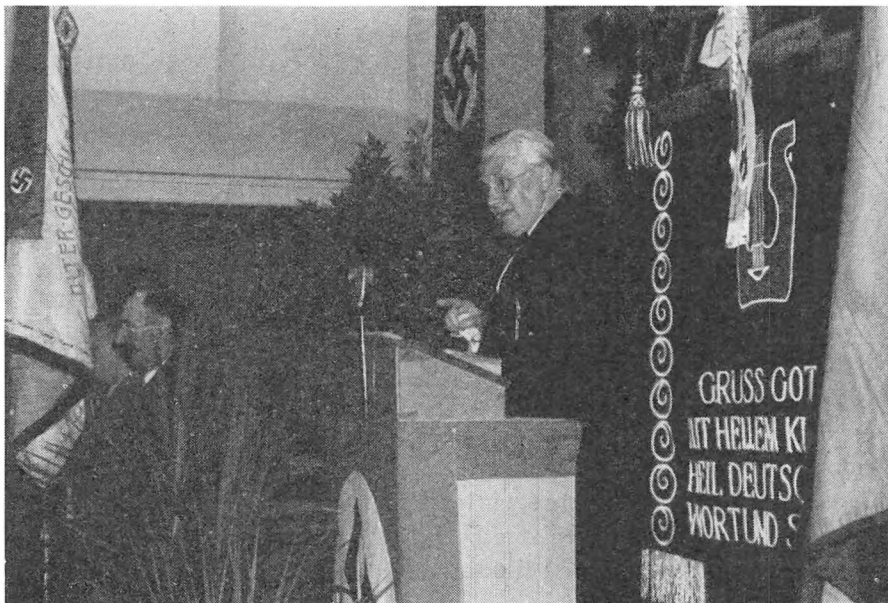
Men helt frem til 70'erne kunne der tales om en københavnsk modstand mod hjemmetyskheden. Døgnviseforfatteren W. A. T. Rantzau skrev endog 1870 en hel vise, »Hr. Grylles Foredrag om Hjemmetydskeriet«, hvori han gennem fem vers drog til felts mod det hjemmetyske, som nu under den tysk-franske krig skreg op om dansk neutralitet, og mod de hjemmetyskere, som 1864 uden kamp frivilligt ville have givet »vort Slesvig selv i Fjendens Klør.« Nævnes bør det også i denne forbindelse, at N. M. Petersen i sin danske litteraturhistorie bemærker, at nogle slesvigere med tysk modersmål hundrede år før den tid, altså efter Struensee-perioden, blev klare over, at Danmark var deres rette fædreland. Således den kendte fædrelandsven kaptajn W. Abrahamson.*

Her spiller altså tabet af Slesvig en rolle for en københavner. Men i modsætning hertil skal det fremhæves, at den nordslesvigske hjemmetyskhed fra første færd var et ægte barn af slesvigholstenismen. Den tyske historiker, professor Otto Scheel, der var nordslesviger, har i et brev til mig gjort den opfattelse gældende, at der i 1840'erne i Nordslesvig kunne skelnes mellem tre slags slesvigere: 1) medlemmerne af den danske Slesvigsk Forening, (der havde sin største tilslutning i Haderslev amt og navnlig i de otte sogne omkring Skamlingsbanke), 2) de slesvigere, som sluttede op om hertugen af Augustenborg, og som senere kom til at danne en hjemmetysk kerne, og 3) de slesvigere, som stod under indflydelse af den aktivistiske slesvigholstenisme, der grupperede sig omkring akademiske kredse i Kiel og det derværende universitet.

Der kunne, hvad professor Scheel også var klar over, nævnes en 4. kategori af datidens slesvigere, nemlig sådanne, som vel holdt på slesvigholstensk og navnlig slesvigsk selvstændighed, men som alligevel var kongetro danske patrioter. De ønskede helstaten bevaret, men også en vis

* N. M. Petersen: »Bidrag til den danske Litteraturs Historie i Oplysningens Tidsalder«, V. 1, s. 784.

Otto Scheel (fot. Tønder 1943): I 1840'erne var der tre slags slesvigere og endnu en gruppe.

garanti for selvstændighed. En sådan mand var den stænderdeputerede Andreas Petersen fra Dalby, og efter alt at dømme var flertallet af den dansktalende befolkning i Nordslesvig i årene omkring 1840 af samme opfattelse, indtil de ledende inden for Den slesvigske Forening blev toneangivende. Egentlige slesvigholstenere, og det var dem, der blev fædre til hjemmetyskerne, fandtes kun spredt blandt de større bønder på landet og i købstæderne med tilknytning både til hertugen af Augustenborg og til den rabiate slesvigholstenisme i Kiel.

På denne måde blev den jordbund forberedt, som den senere hjemmetyskhed voksede op i. Det blev til en forskelligartet plantevækst, alt efter som motiverne for tilslutningen var forskellige. H. V. Clausen foretog 1893 en grundig undersøgelse af dette forhold, og ved at udspørge ca. 300 personer rundt omkring i Nordslesvig lykkedes det ham at få samlet et stort antal eksempler, som han offentliggjorde i *Sønderjyske Årbøger**. Nogle mente at have taget deres tyskhed i arv, en havde før 1864 været dansk, blev så »blakket« og siden tysk, en var blevet tysk, fordi »de store« var det, og et sted havde endog en kone fra Nørrejylland gjort sin mand tysk. Det mest slående eksempel på omskiftelighed, fortæller H. V. Clausen, var dog fra Havsted i Ravsted sogn, hvor en mand havde været dansk

* Sønderj. Årb. 1894, s. 33–146.

før 1848, men fra 1848 til 1850 var slesvigholstener, for derefter fra 1850 til 1867 atter at være dansk, men fra 1867 til sin død prøjer. En mand, der havde været højremænd i Danmark, blev efter at være flyttet til Nordslesvig prøjer, fordi han ikke kunne lide at være i opposition, en var blevet tysk, fordi han havde været oppasser hos en tysk løjtnant, en anden efter at hans to døtre var blevet lærerinder osv.

Det er forståeligt, at anvendelsen af den slags eksempler var ilde hørt i tyske kredse og blev opfattet som hån, men det skete på et tidspunkt i årene efter det prøjsiske sprogreskript af 1888, da nationalitetskampens bølger gik højt, til dels under indtryk af en truende dansk tilbagegang, som blandt andet var forårsaget af tidligere års udvandringer. Det var under disse forhold, den hjemmetyske forfatter Erich Schlaikier 1896 i det danske tidsskrift »Tilskueren« offentliggjorde en afhandling, hvor han ikke blot optrådte som den danske befolknings forsvarer, men også påpegede, at stemmetallene ved rigsdagsvalget viste, hvor mange vælgere der var utilfredse med det prøjsiske styre. Han gjorde endvidere opmærksom på, at den tyske kultur efter hans opfattelse var en langt større fare end den prøjsiske reaktion. Man måtte af disse synspunkter uvilkårligt få indtryk af, at denne hjemmetysker havde taget sig for at varetage den kæmpende danske befolknings interesser, også når han gjorde opmærksom på den fare, der bestod for, at det tyske sprog ville blive den yngre generations kultursprog.

Erich Schlaikiers motiv til at optræde som danskhedens forsvarer var vel nok, som det siden var for Fredsforeningens mænd, først og fremmest at virke neddæmpende på nationalitetskampen. Men der gjorde sig hos ham og andre også menneskelige sympatier gældende. Han var et ægte barn af sin hjemstavn. Hans faders modersmål var dansk, men sindelaget tysk, medens moderen var en oprindelig tysktalende, men dansksindet flensborgerinde. Han voksede i Åbenrå op i et hjem, hvor omgangssproget var dansk, og det var ud fra oplevelserne her, han 1911 skrev to artikelrækker i »Hejmdal«: »Hjemmetyskernes nationale Problem« og »Hjemmetyskernes stilling til den nationale Kamp«. Han er sikkert den, der både på dansk og tysk har skrevet mest udførligt om det hjemmetyske problem. Det er værd at lægge mærke til, at det er sproget, dette tungtvejende national-kriterium, der binder ham til hjemstavnen. »Alle hjemmets og gadens barndoms minder er sammenvoksede med det danske sprog,« skriver han, og han mindes den kvinde, der »talte så ømme ord, som kun en mor kan tale, og disse ord var danske.« Og når han og hans søskende talte med forældrene, »inden de begav sig på den sidste store rejse, blev også denne afsked taget på dansk.«

H. V. Clausen undersøgte folks motiver til at slutte sig til hjemmetyskerne.

Det var hans tyske opdragelse, der førte ham over i den tyske lejr. Selv sagde han, at det var den tyske bog, der stillede sig over indtrykkene fra hjemmet: »Ene den tyske bog . . . Vi får sprogets rigdom og magt gennem bogen, og vore bøger er tyske.« – Vi møder her et tragisk træk i en hjemmetyskers nationale eller folkelige udvikling, og endnu mere tragisk blev hans skæbne, da han efter 1914 placerede sig på den yderste højre fløj i tysk politik og blev en reaktionær antisemit. Kun få år før han døde, 1928, skrev han: »Alt mit had og al min bitterhed gælder kun Danmarks tyskfiendtlige politik efter 1914. Men jeg elsker den dag i dag Danmarks sjæl og kultur.«

Man vil i dag måske kunne betegne en sådan skæbne som et udtryk for smertelig »Zweiströmigkeit«, men det fortæller os mere end en anekdotisk fortælling som den fra Løgumkloster fra februar 1850, da Iver Lassen måtte betale bøde, fordi han havde udskældt Søren Sørensens hund for en provisorisk hund, hvilket bemeldte Søren Sørensen havde taget sig meget nær, meddeler »Dannevirke«, fordi »han hører til de dansktalende Hjemmetyskere og er en grumme ærekjær Mand«*. Så dårligt politisk orienteret, som han må have været, har alle hjemmetyskere naturligvis ikke været. De fleste har i sin tid truffet et alvorligt valg. Den kendte pastor H. Tonnesen i Hoptrup indskrænkede sin hjemmetyskheds fædreland til at omfatte egnen mellem Kongeå og Flensborg fjord. Hans forældre deltog i deres ungdom i møderne på Skamling, men da de otte slesvigske sogne syd for Kolding fjord efter 1864 faldt til Danmark, blev Tonnes Tonnes-

* »Dannevirke« 4. april 1850.

Jobs. Tonnesen: Det er barnligt at påstå, at hjemmetyskheden er et fremmedlegeme i det nordslesvigske folkeliv.

sen, skønt han var født i Hjarup ved Kolding, slesvigholstener. Det opirrede i den grad hans bysbørn i Bastrup (Vamdrup sogn), at han måtte fortrække og bytte gårde med sin dansksindede broder i Rødding. Ikke desto mindre deltog både han og hans hustru i møderne på Rødding højskole, indtil den blev lukket af de præjisiske myndigheder.

★

Der er her kun tale om de hjemmetyskere, der hører landsdelen til. De medlemmer af mindretallet, som er tilflyttet udefra eller deres efterkommere må, bortset fra, at de nordfra tilflyttede må medregnes, holdes uden for ved en vurdering af det hjemmetyske problem. En sådan inddeling foretog Sprogforeningens formand Jakob Petersen nogle år før han døde og kom da til det resultat, at hjemmetyskerne er vore folkefæller med samme sprog og samme folkekultur, og de ønsker hverken socialt, selskabeligt eller økonomisk at bryde samkvemmet med os, ligesom de holder fast ved det danske folkesprog.

Man kan ikke være sikker på, at denne karakteristik vil blive godkendt af alle hjemmetyskere. Pastor Johannes Tonnesen, en søn af Hoptruppræsten, har således hævdet, at påstanden om, at hjemmetyskheden er et fremmedlegeme i det nordslesvigske folkeliv, er en barnlig opfattelse. Og heri har han jo ret, for så vidt man vil godkende, at den er af historisk oprindelse. Efter hans mening bunder hjemmetyskheden ikke i tysk kulturbevidsthed, men i et af slesvigsk retsbevidsthed fremkaldt modsætnings-

Tage Jessen: Hjemmetyskeren er et produkt af den historiske udvikling. Hjemmetyskheden er en naturnødvendig følge af en unaturlig udvikling.

forhold, som havde præget den nationale indstilling i Nordslesvig således at den enkelte engang havde måttet tage et afgørende standpunkt vedrørende sit nationale tilhørsforhold.

På dansk side har også redaktør Tage Jessen beskæftiget sig med det hjemmetyske problem. »Vi danske,« skrev han engang 1930 i en længere artikel, »kan i næsten alle enkeltheder gøre rede for hjemmetyskhedens tilblivelseshistorie. Den er ikke »en naturlig ting«, men en naturnødvendig følge af en unaturlig udvikling og skyldes ofte rene tilfældigheder.« Han hævder desuden, at de fleste hjemmetyskere ikke er »overløbere« fra den prøjsiske tid, men efterkommere af de slesvigere, som havnede i den slesvigholstenske lejr. Men hjemmetyskeren er, skrev han, et produkt af den historiske udvikling i den fra dansk side i gamle dage vanrøgtede landsdel.

Sådan kan problemet også forklares. Med »den unaturlige udvikling« sigter Tage Jessen åbenbart til den omstændighed, at en dansktalende befolkning er blevet tysksindet. Men når hjemmetyskheden skal være et produkt af den historiske udvikling, så kan det egentlig lige så lidt, som man vil give kongerne skyld for den fortyskning, det sydlige Slesvig er blevet genstand for, bebrejdes Danmark, at landsdelen blev nationalt vanrøgtet i en tid, da nationalitetsfølelsen i moderne forstand ikke kendtes og i hvert fald ikke spillede en rolle i grænselandet. Vi må derfor godkende, hvad historien har formet, så at sige under kongelig dansk overhøjhed. Det skete i en landsdel, der har virket som bro for de strømninger sydfra, som engang havde retning mod vor hovedstad og dermed hele

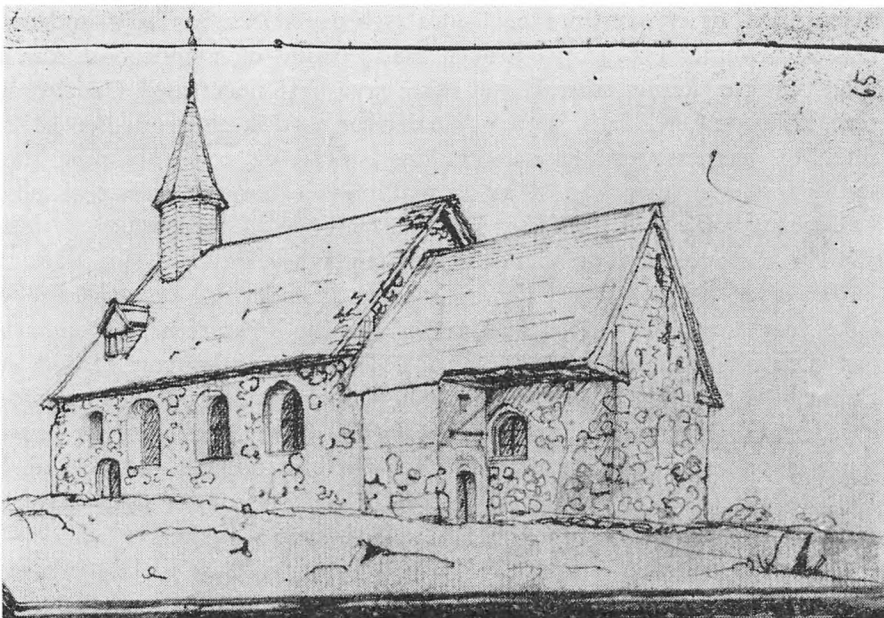

Valdemar Sejer skulle have tænkt lidt mere og i lidt andre baner. (Tegning af Sigurd Olrik).

vort land. Indtil dansk nationalbevidsthed efterhånden fik bygget en dæmning op mod den fremtrængende tyskhed, som, hvis den var blevet fortsat, sikkert havde fået statspolitisk karakter.

Hvad historien har formet, kan ikke ændres, og det vil være til ingen nytte i så henseende at græde over spildt mælk. Skal der tales om nationale forsømmelser og fejltagelser, må vi indskrænke os til at sysselsætte os med tiden siden 1840'erne, i tiden mellem de to slesvigske krige og indtil i dag. Sat lidt på spidsen kan dette forhold bedre udtrykkes på følgende måde: Hvis Valdemar Sejr havde været i besiddelse af nogenlunde national forståelse i moderne forstand og havde kunnet ane, at hans søn Abels ægteskab med en holstenisk grevinde skulle blive spiren til en slesvig (med bindestreg) holstenisme og megen anden vanskelighed, så havde han aldrig i verden forlenet ham med Slesvig, selv om det i den tid var en almindelig anvendt handle måde. Det førte til traktatlige forviklinger med den tids brugte »evighedsbestemmelser« af kortere eller længere varighed. Sådan gik det med Ribe-traktaten af 1460, som ny-slesvigholstenismen i forrige århundrede mente at kunne genoplive, om end den gentagne gange var slået i stykker af hertugdømmernes delinger. Det er forhold, som bør tages til efterretning i en tid, da fortidens delinger er ophørt med at spille en afgørende rolle, og da gamle nationale skel er i færd med at miste deres betydning på samme tid som selvbestemmelsesretten, også hvad det personlige nationale tilhørsforhold angår, har fået en afgørende mellemfolkelig betydning.

Morten Kamphövener

Haddeby kirke tegnet af H. V. Bissen 1822.

Haddeby

Betyder Haddeby Hedebyboder eller Haddes boder eller noget helt tredje? Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, undersøger perspektiverne i det omstridte stednavn.

Haddeby er ikke en by, men kun navnet på en kirke og det tilhørende sogn. Man kender et lignende tilfælde længere ude ad Slien, hvor Svanesøen har givet navn til Svans kirke og Svans sogn og for resten derefter til hele halvøen Svansen; men byen ved Svans kirke hedder Karby, oprindelig Kirkeby. Bebyggelsen har altså fået navn af kirken, der dog nu efterhånden også hedder Karby kirke, dvs. Kirkeby kirke, dobbelt konfekt. Den omstændighed, at Karby har fået navn efter kirken i stedet for at kirken har fået navn efter landsbyen, er rimeligvis udtryk for, at kirken til at begynde med har ligget for sig selv. For Haddeby kirkes vedkommende er problemerne mere komplicerede.

Mange tror, når de præsenteres for navnet Haddeby så tæt ved Hedeby, at her er et af eksemplerne på fortyskning af gamle danske stednavne. Men det forholder sig anderledes. Haddeby nævnes første gang i 1285, da der er opstået strid mellem kong Erik Glipping og hertug Valdemar, Abels sønnesøn, der forlanger Als indlemmet i sit len og desuden gør krav på alt krongodset i Sønderjylland. Dommen på Danehoffet i Nyborg går her-

tugen imod, og i dommen 1285 finder vi krongodset i Sønderjylland opremset, herunder Haddeby i formen Haddebooth, og Haddebooth kan i følge sprogforskernes store flertal ikke have haft noget med Hedeby at gøre. Allerede C. C. Rafn søgte i Annaler for nordisk oldkyndighed 1859, side 213, navnets oprindelse i »Haddes boder«, og denne tolkning står stadig fast, som man kan se af fremstillingerne hos vor største ekspert vedrørende bod-navne, professor Kristian Hald, »Vore stednavne«, 1. udg. side 137, 2. udg. s. 154, og »Sønderjyske Stednavne«, indledn., side XIX.

Der er en del stednavne, der er knyttet til boder, i Norge dækkende oplagshuse for landbruget, i Sverige læskure for kreaturerne, i Danmark har vi paralleller i Svinbo og Nødebo; det sidste navn kommer af nød, et gammelt ord for kreaturer, jfr. ungnød = ungekreaturer og nøds = nødhus, kostald. Tisvildelejes gamle navn er Saltbodleje; saltboder har været skure, hvor fisken nedsaltedes, eller hvor salt blev udludet af havvand. I Vindebyholt (af Windebotheholt), hvor forleddet regnes at sigte til vender, formodentlig vendiske trælle, må boder betyde barakker.

I alle disse tilfælde er boder primitive bygninger, skure til læ for kreaturer eller til midlertidigt eller nødtørftigt opholdssted for trælle eller andre af underklassen. Den samme betydning må boder da have også, hvor forleddet er et personnavn, Aggebo, Asserbo, Bangsbo, Fredebogaard og Haddebooth.

Men hvem er da denne Hadde, der har haft boder på Haddeby næs? Vi må her huske, at Haddeby næs ikke er et tilfældigt sted, hvor hvem som helst kan smække nogle skure op. Stedet var krongods, da det blev nævnt første gang i 1285, og det kongelige ejerforhold går sandsynligvis tilbage til Hedebytiden. Stedet har været kirkeplads i hvert fald siden o. 1200, da den nuværende kirke blev bygget. Næsset har markeret og bevogtet indsejlingen til Haddeby nor med Nordens største handelsby, led i et internationalt handelsnet.

Så længe Hedeby eksisterede, altså indtil 1066, kan der måske her have ligget en tolbod, måske et færgested med overfart til Slesvig, måske et forsvarsarrangement i forbindelse med indsejlingen.

Efter Hedeby's ødelæggelse kan man tænke sig midlertidige beboelser af primitiv karakter, men næppe de oplagsskure, som den tyske sprogforsker Wolfgang Laur forestiller sig i Jahrbuch für die Schleswigsche Geest 1964, side 195, idet han regner med, at den gamle handelsvej fra Hollingsted derefter må gå hen over bytomten inden for halvkredsvolden for at nå frem til Slien ved Haddeby, hvorfra varerne må transporteres i både over til Slesvig. Denne løsning må anses for udelukket. Der er også gået vej fra Hollingsted til Slesvig på Sliens nordbred, og ved at benytte den har man kunnet spare omlæsningen fra landtransport til både og fra både til landtransport. Laur er inde på den tanke, at Hedeby's ødelæggelse har

foranlediget placeringen af sådanne oplagshuse på Haddeby næs, og at disse har motiveret navnet Hedebyboder, som han – vistnok ene af sprogforskerne – mener kan have udviklet sig til Haddeboder under frisisk påvirkning. Om en sådan sproglig udvikling kan tænkes i et område, hvor flere sprog øver indflydelse, kan kun de mest sagkyndige drøfte med udbytte, men at den transportlinie, hvormed Laur begrundet navnets oprindelse, er usandsynlig, vil enhver kunne se.

Efter at aktiviteten på Sliens sydbred er ebbet ud, fordi Slesvig har overtaget Hedebyns funktioner, har forudsætningerne for anvendelsen af Haddeby næs ændret sig. Toldbod eller forsvarsanordninger er blevet overflødige. Måske en bådoverfart til Slesvig har været opretholdt. Men fra at være et centralt sted knyttet til en international handelsvej er Haddeby næs kommet til at ligge afsides, og for den sags skyld kunne der vel godt lægges nogle kreaturskure eller fiskerboder på stedet mellem 1066, da Hedeby er jævnet med jorden, og c. 1200, da den kirke bliver opført, som nu bærer navnet Haddeby.

Men uanset hvilken af de tre faser, bestemt af Hedebyns skæbne, der har givet grundlag for fremvæksten af navnet Haddeby, har vi et problem, hvor flertalsformen boder knyttes til et personnavn.

Haddeby rummer antagelig flertalsformen af boder. Professor Kristian Hald oplyser i brev af 20. maj 1969: »Sidste led i navnet kan kun være ordet bod, men det kan diskuteres, om formen er singularis eller pluralis. Den ældste skrivemåde fra det originale brev 1285 har jo enstavelsesformen -booth, mens -bothe 1286 forekommer i en afskrift. Alligevel forekommer det mig sandsynligt, at efterleddet er en pluralisform, idet de navne, hvor kilderne tillader en skelnen mellem singularis og pluralis, normalt har den sidste form. Jfr. også det flere steder forekommende Bodum, der er dativ pluralis. Selv i en så gammel kilde som brevet 1285 kan endelsen -æ (-e) være faldet bort i et flerstavellesord; det gælder specielt i et jysk navn.«

Hvis der har været et flertal af ensartede boder, er det ikke sandsynligt, at de har tilhørt samme mand, og man ville snarere nævne boderne efter den fælles anvendelse fremfor efter deres ejer eller benytter, især her, hvor det ikke drejer sig om et lille lokalsamfund efter recepten alle kender alle, men om et byområde med mange tilreisende, der er uden anelse om Haddes eksistens, men eventuelt ville kunne hjælpes af syn for sagen, hvis man talte om fiskerboder, nødeboder eller svineboder. Navnet tyder derfor ikke på, at der har været tale om et leje af ensartede boder. Placeringen tyder også imod. Efter 1066 må det have været mest praktisk for fiskerne at holde til på nordbredden, hvor forbrugerne bor, og hvor man også bor mere centralt for fiskepladserne. Medens Hedeby endnu blomstrede, kunne man muligvis nok tænke sig et fiskerleje på dette sted,

hvis det ikke lå i vejen for vigtigere funktioner, men da behovet for friske fisk har været meget skiftende, da fiskerne uden for handelssæsonen har været beskæftiget med nedsaltning af fisk, og eftersom salt og nedsaltede fisk dels var tung last, dels værdifuld vare, må fiskerne have haft interesse i at placere sig inden for byvolden. Eller i hvert fald tæt ved.

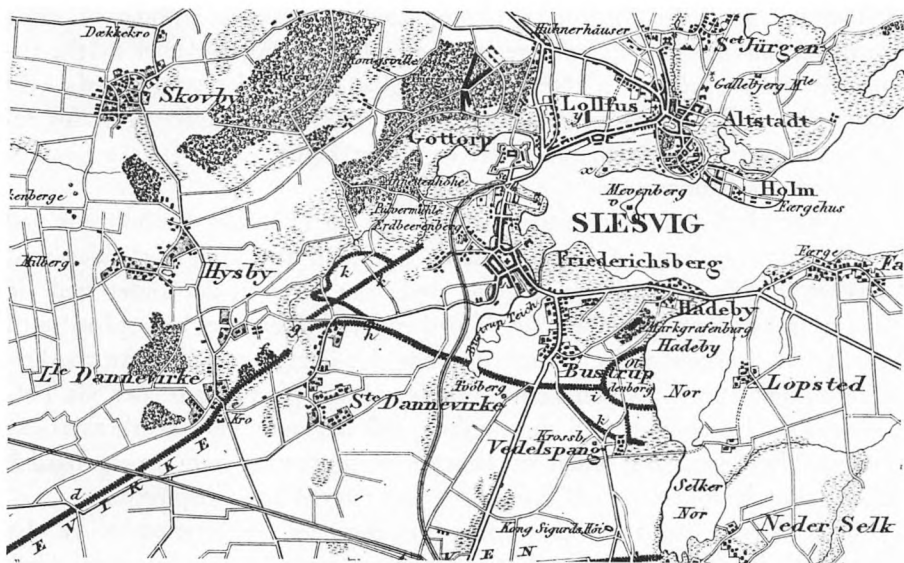
Læskure for svin og kreaturer vil man antagelig placere centralt på græsgange eller ved »indgangen«, ikke yderst på et næs, og hvor påkrævet læskure for dyr i det hele taget er på dette sted, er nok et stort spørgsmål.

Hvis Hadde er en mand, der har haft flere boder på Haddeby næs, har der efter al sandsynlighed været tale om uensartede boder, f. eks. bygningerne til en gård (sammenlign Fredebogaard) – eller måske en kirke med tilhørende beboelse og udrum.

Selv en beskeden stenkirke hæver sig så meget over den øvrige bygningsstandard, at kirketeorien betinger, at vi skal tilbage til trækirkernes dage, ja, helt tilbage til den tid, da hedningerne var så stærke, at deres ironiske omtale af kirken som en bod kunne blive almindelig navnebrug. Vi ved ikke, om der har ligget en kirke på Haddeby næs før 1200, der er ikke fundet spor af nogen trækirke, men det er givet, at Hedeby har haft en kirke syd for Slien, hvor ved man ikke, det kan godt have været på Haddeby næs eller der omkring. Hvis hedningerne har hånet kirken ved at kalde den en bod, må Hadde have været præsten, eventuelt kaldt med øgenavn på grund af tonsuren, idet Hadde kan afledes af haddr, hårpragt.

Man må imidlertid nok være noget skeptisk over for den tanke, at et spottenavn som Haddes boder har kunnet overleve fra hedningetiden gennem en periode, hvor de internationale handelsrejsende har haft brug for et navn på dette pejlested ved indsejlingen til noret med handelsstaden Hedeby. Men lige så mærkeligt vil det være, om gejstligheden har ladet den ny kirke, der blev bygget o. 1200, få navnet Haddes boder efter en gård, der har stået på stedet, eller efter nogle længst forsvundne skure. Og gejstlighedens sprogbrug har vel dog haft en prioritet i domkirkestanden og i den gejstligt prægede skrifttradition.

Det rejser spørgsmålet om, hvad Haddebooth egentlig står for i dommen af 1285. Næppe kirken alene. Det ville være sært, om krongodset på dette sted alene havde omfattet en kirke, og så ville der ventelig udtrykkeligt have stået Haddeby kirke, eftersom der andetsteds i dommen gives præcisere karakteristik f. eks. med udtrykket »skoven Bokniss med enge hinsides Schwastrum«. Kirken har antagelig indgået i en eller anden sammenhæng. Har der hørt en bebyggelse til, f. eks. på nabonæsset, hvor nu kun navnet Bysted er levnet som tegn på, at her har ligget en by eller bebyggelse? Og har arealet inden for halvkredsvolden, der efter Hedeby's undergang stadig må formodes at stå som krongods, hørt med under Haddebooth? Kovirke er ikke nævnt, men må – nævnt eller unævnt –

Udsnit af oberstløjtnant W. Dreyers kort fra 1860.

have hørt under krongodset og kunne muligvis gå ind under betegnelsen Haddeby, da volden ligger i dette sogn. Spørgsmålet er ikke undersøgt, men jeg er tilbøjelig til at tro, at Haddebooth i dommen af 1285 hovedsagelig har betydet noget andet end kirken, der dog mest sandsynligt ellers havde figureret under sit eget navn, Andreaskirken, eller med en nærmere karakteristik.

Alt taget i betragtning må navnet Haddes boder undre, fordi det er vanskeligt at forestille sig, at de to næs, der afmærker indsejlingen til det internationale handelscentrum Hedeby ikke har haft navne, der har været internationalt brugbart eller topografisk markeret. Næsset, der fortæller, at her skal man dreje ind, med den imponerende borghøj i baggrunden, må have inspireret til mere malende navne, skulle man tro. Kun sprogforskerens sikkerhed i udelukkelsen af andre tolkninger gør, at man betænker sig på at forkaste deres, og det må håbes, at de føler sig ansporet til at lade fantasien spille hen over alle tænkelige fortolkningsmuligheder for ikke at forspilde en bedre forklaring.

Hadde kendes fra Sverige som fornavn, fra Island (ifølge professor Kristian Hald) som kortform – kælenavn – af Halfdan, og det har været fornavn også i Danmark, selv om det kun kendes fra stednavne: Hadderup, Haddæthorp, Haddesør og Haddeby. Hadderup kan ikke betvivles. Haddærtorp i kong Valdemars jordebog skal måske opfattes som en læsefejl for Haldærtorp (se Svend Aakjærs udgave, bind I, side 36). Haddesør

ligger på nordsiden af Vejle fjord og bærer nu navnet Albuen. I Vejle amts stednavne, side 4, forklares navnet således: »Forleddet er måske tilnavnet gl̄da. Haddæ ... Efterleddet er gl̄da. ør »sandet strandbred«.« Et ejerforhold til en sandet strandbred virker ret ejendommeligt og er for resten i modstrid med den regel, der er blevet kodificeret i Jyske Lovs 3. bog, art. 61: Kongen ejer alle forstrande.

Vi har altså to kystfremspring, Haddesør og Haddeby henholdsvis ved Vejle fjord og Slien. I begge tilfælde har man forklaret forleddet med navnet Hadde, som tilnavn det ene sted, som fornavn det andet sted, og endnu mere uforståeligt ved Vejle fjord end ved Slien. Det bør opfordre til intenst at overveje andre muligheder, navnlig i retning af det naturbeskrivende, som kunne give en fælles løsning. Hvis det er haddr, der via personbeskrivelse er blevet til personnavn, må det også via naturbeskrivelse kunne blive stednavn uden at behøve personnavnet som overgangsled. F. eks. kan bevoksningen af borghøjen (tæt paryk) have inspireret.

I et forsøg på at finde andre fortolkninger af efterleddet er det nærliggende at standse ved bothæ = skær, grund i havet, der i Sønderjyske Stednavne, Tønder amtsbind, side 361, er brugt til at forklare Skælbo på Rømø. Kan denne mulighed anvendes f. eks. på den grund, som Haddeby næs skyder foran sig ud i Slien, og som naturligvis har påkaldt de sejlandes opmærksomhed? Forelagt spørgsmålet svarer professor Hald nej: »Et gl̄da. bothæ »skær«, »grund« har kort vokal, og skrivemåden -booth viser snarest hen til et ord med oprindelig lang vokal, selv om den ikke er aldeles afgørende. Ordet bothæ »grund« er i øvrigt et sjældent ord i danske stednavne, og der kan næppe anføres eksempler på, at navne med dette efterled er gået over til at betegne bebyggelser.«

Lad da disse læge gisninger kun stå som en opfordring til at endevende den sproglige side af problemet endnu engang. Forbavsende er det under alle omstændigheder, at navnet Haddeby har holdt sig, medens Hedeby længst er forsvundet som levende stednavn og nu kun eksisterer, fordi det er genoplivet ad litterær vej. Det er næsten 700 år siden man første gang registrerede Haddebooth, og bortset fra, at navnet under påvirkning af de omgivende -byendelser er omdannet til H̄addeby på samme måde som Fialbothæ på Als er blevet til Fjelby, oprindelig betydning altså fjællebod, så har det formået at holde stand.

Da Hedeby blev ødelagt, vandrede navnet over Slien, og endnu i det 16. århundrede blev Slesvig kaldt Hedeby af omboende bønder, men siden forsvandt navnet helt. Halvkredsvolden gik under navn af Oldenborg eller Saksarmene, og noret, der havde båret verdenshandelen, var blevet til Haddeby nor. Hedeby havde lidt nederlag først over for Harald Haarderaade og venderne, senere over for Slesvig og Haddeby. Er det virkelig Haddes beskedne boder, der navnemæssigt har sejret over storstaden?

Bjørn Svensson

Fælles-mejeriet »Enighedsminde«. Pøl.

Den første danske mejeriforening var fra Als og Sundeved

Fhv. statskonsulent Johs. Jensen, Åbenrå, giver en oversigt over de forskellige mejeriformers udvikling i det sidste århundrede og slutter med en skildring af »Mejeriforeningen for Als og Sundeved« skrevet på grundlag af en foreningsprotokol fra årene 1889–1898.

Fra de tidligste tider op til i dag er der verden over blevet lavet smør og ost, men først i de seneste to århundreder er der kommet system i produktionen af disse vigtige næringsmidler.

I Europa begyndte denne forandring i første halvdel af 1800-tallet, hovedsagelig i Holland, Frisland og Holsten, hvor man særlig på Herregårdene lod opføre bøttekældre, i hvilke mælken blev hensat til fløde-afsætning, og hvor fløden efter afskumningen blev kærnet til smør i tilstødende lokaler. Denne fremgangsmåde gav et bedre udbytte og en betydelig bedre smørkvalitet. Fra Holsten bredte dette såkaldte »bøttesystem« sig til Danmark – særlig til øerne øst for Store Bælt, men Nord-

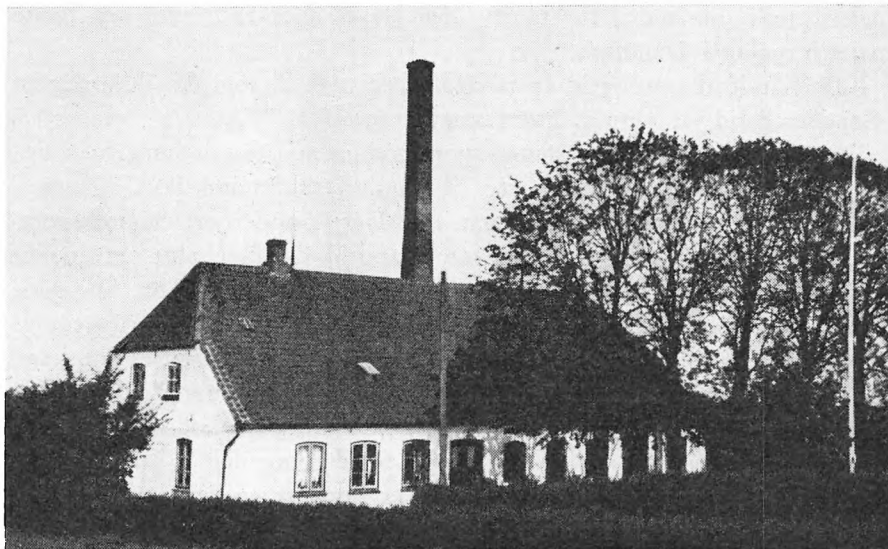
slesvigs nære naboland til Holsten har sikkert været medvirkende til, at der på et tidligt tidspunkt kom skred i det nordslesvigske mejeribrug.

Det forbedrede mejeribrug på herregårdene gav de mest opvakte bønder impulser til at forsøge noget lignende. Og hvad den enkelte landbruger ikke formåede at gennemføre, fordi hans mælkeproduktion var for lille til at bære omkostningerne og driften af et større bøttemejeri, det blev opnået ved i fællesskab med naboer at bygge lignende mejerier. Et sådant »fællesmejeri« blev, som det første i Danmark, opført i Marslev på Fyn i 1863. Men kun 2 år senere blev 11 bønder i Pøl på Als enige om at opføre et fællesmejeri. Der blev i en ladeagtig bygning indrettet en stor bøttekælder med tilstødende lokaler. Pøl Andelsmejeris stråttækte bygninger stod indtil mejeriets nedlæggelse i 1944 som et smukt minde om dette fællesmejeri, som var en forløber for et af vore andelsmejerier. I årene derefter blev der opført ikke så få fællesmejerier i Nordslesvig, men dog særlig på Als og Sundevad. Her kan nævnes Broballe i 1868, Hokkerup i 1869, Sattrup i 1871, Ulkebølskov i 1872, Ulderup i 1874, Dybbøl i 1876 og Snogbæk i 1879.

Landbrugskandidat Asmus Clausen, Gråsten, har i en artikelrække i »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende« i 1936, der samme år af Sønderjysk Mejeriforening blev udgivet som særtryk, givet en udmærket beskrivelse af disse fællesmejeriers tilblivelse, og samtidig tegnet et levende billede af det efter datidens forhold højt udviklede mejeribrug i Sønderborg amt. Der blev også i 1860'erne og 70'erne oprettet ikke så få såkaldte privatmejerier. En enkelt mand købte mælk af et større eller mindre antal landmænd, lavede smør af fløden og benyttede skummetmælken som foder til det ikke ubetydelige svinehold.

Særlig efter centrifugens opfindelse i 1878 blev der startet mange af disse privatmejerier. Men landmændene var ikke tilfredse med denne udvikling. For det første havde man indtryk af, at man fik for lidt for mælken, og savnet af skummetmælken til kreaturfoder på gårdene var ofte meget føleligt.

Så var det, at bønderne i Hjeddning, Ølgod sogn, kom ind på tanken at drive et mejeri på andelsbasis, og den 10. juni 1882 sattes Danmarks første andelsmejeri i gang. Og så godt lykkedes starten, og så dygtigt var mejeriets vedtægter udarbejdet, at de kom til at danne grundlaget for vort nuværende mejeribrug. I de følgende to, tre år blev der særlig i Vestjylland oprettet andelsmejerier, og som en løbeild gik ideen landet over. Alene i året 1888 blev der bygget 230 andelsmejerier. Med året 1900 var der rundt regnet 1000 andelsmejerier i Danmark, og selv om de første mejerier sammenlignet med nutidsmejerier med hensyn til bygninger såvel som maskiner var ret beskedne i størrelse og udstyr, så var det dog en kraftpræstation af landbruget at gennemføre et sådant systemskifte.

SVENSTRUP ANDELSMEJERI

Dette mejeris formand P. J. Skov Himmark var én af initiativtagerne til oprettelsen af »Mejeriforeningen for Als og Sundeved« – Danmarks første mejeriforening regnet efter den nuværende grænse; og det var Svenstrup mejeris andelshavere, der i 1937 sammen med andelshaverne i nabomejerierne Havnbjerg og Stevning gennemførte den første systematiske planlagte mejerisammenlægning i Danmark.

Denne overgang fra hjemmeproduktionen af smør til en fælles forarbejdning af mælken på et andelsmejeri var en stor og indgribende forandring for såvel den enkelte landmand som for hele landbruget. Mejeribruget var nu gået over fra husflid til industri.

En ny stand, mejeribestyrerne, stod her som ledere af de ny mejerier, og med den hurtighed, hvormed disse var kommet frem, havde der næppe været nogen mulighed for en grundig uddannelse. Det følte mejeribestyrerne selv, og i 1887 dannede den en forening »Dansk Mejeristforening«, der inddelt i mindre kredse gav mulighed for afholdelse af møder og udstillinger, hvor de mange nye problemer blev drøftet. Men også de valgte formænd og bestyrelsesmedlemmer i andelsmejerierne følte savnet af en forening, hvor de kunne udveksle erfaringer og drøfte de med ledelsen af et andelsmejeri forbundne forhold. Det første skridt i den retning blev gjort af nogle få mejerier i Vendsyssel, hvor man ved et møde den 17. marts 1888 drøftede oprettelsen af en forening. Men så vidt det er oplyst, trådte foreningen aldrig i virksomhed.

Derimod stiftede mejerierne på Fyn den 7. februar 1889 en forening »Centralforeningen for Andelsmejerier i Fyns Stift«. Denne forening er i

mejerilitteraturen indtil for få år siden blevet anerkendt som den første mejeriforening i Danmark.

I 1966 indtraf imidlertid en tilfældig begivenhed, som det ikke mindst i Sønderjylland vil være af interesse at drage frem.

Den ydre årsag var, at smørekseportforeningen i Sønderborg blev op- hævet, og mejerierne sluttede sig til Sønderjysk Smørekseportforening i Vojens. Ved den lejlighed fandt man i arkivet i Sønderborg Smørekseportforening en flere kilo tung pakke, som blandt andet indeholdt optegnelser om smørudstillinger m. m. Eksportforeningens formand, Chr. Speggers, gav pakken videre til mig, der den gang var Sønderjysk Mejeriforenings sekretær, og bad mig se efter, om dens indhold bød på noget af interesse. Det gjorde den! Foruden en kassebog, oversigter over smørudstillinger og flere andre ting var der en velskrevet og velholdt protokol, der begynde med referat af en møde, som afholdtes i Sønderborg den 9. januar 1889. Her havde repræsentanter for 19 mejerier oprettet en forening og givet den navnet »Mejeriforeningen for Als og Sundeved«. Denne forening blev altså stiftet en måned før den oven for nævnte Centralforening for Andelsmejerier i Fyns Stift, og må således betragtes som den første mejeriforening i Danmark. Thi selv om Als og Sundeved den gang ikke hørte ind under Danmark, så var det dog gode danske mænd i et gammelt dansk land, som atter blev dansk, der oprettede foreningen.

★

Den oven for nævnte protokol begynder med overskriften: »*Sket i Sønderborg den 9. januar 1889*« og fortsætter som følger:

»Efter forudgået indbydelse til alle mejerier i omegnen, afholdes et møde i dag i den hensigt at oprette en »Mejeriforening for Als og Sundeved«. Mødet åbnedes af gårdejer P. J. Skov, Himmark, som på det forberedende udvalgs vegne i korte træk gjorde rede for, hvorledes tanken om foreningen var opstået, samt påpegede den utvivlsomme fordel, som en sådan sammenslutning ville kunne forskaffe mejerierne.« Til ordstyrer valgtes derefter P. J. Skov, mens Andr. Andresen, Skeldemark, blev valgt til skriftfører.

Efter at planen var blevet diskuteret, gav forsamlingen enstemmigt sin tilslutning til tanken. Derefter forhandlede man om de enkelte paragraffer i statutudkastet, og vedtog sluttelig følgende:

STATUT

for Mejeriforeningen for Als og Sundeved

Foreningens navn er »Mejeriforeningen for Als og Sundeved«.

§ 1

Foreningens formål er at fremme mejeriernes interesse både indadtil og udadtil med særlig hensyn til, hvad der angår produktionen og omsætningen.

§ 2

Foreningens område er Als og Sundeved. I foreningen kan optages alle mejerier med over 40 køer. Mejerierne repræsenteres af: 1) Bestyrelsesmedlemmer for andelsmejerier og 2) Ejere, forpagtere og bestyrerne for fælles- og privatmejerier.

§ 3

Kontingentet til foreningen udredes i forhold til det af ethvert mejeri i det foregående år producerede kvantum smør med 1 pfenning af hvert centrer, dog ikke under 1 mark for de mindre mejeriers vedkommende, og indbetales til kassereren ved den årlige generalforsamling.

§ 4

Foreningens bestyrelse består af 3 medlemmer, hvoraf det ene fungerer som formand, et som næstformand og et som kasserer. Bestyrelsen vælges på 3 år af generalforsamlingen ved simpelt stemmeflerhed. Genvalg kan finde sted, men ingen er forpligtet til at modtage dette før efter 3 års forløb. Bestyrelsen antager en forretningsfører, som lønnes af foreningen.

§ 5

Foreningen afholder hvert år mindst 2 møder, nemlig et i juni og et i december, hvilket sidste tillige er foreningens generalforsamling, som afholdes i Sønderborg, og på hvilken årsregnskabet, regnet fra 1. november til 31. oktober, fremlægges til godkendelse. Generalforsamlingen er foreningens højeste myndighed.

§ 6

Stemmeretten i foreningen bestemmes i forhold til kontingentet og da således, at der regnes 1 stemme for hver fuld mark indbetalt kontingent. For hvert mejeri udstedes et kort på hvilket er angivet, hvor mange stemmer mejeriet har.

Dette kort repræsenterer mejeriet ved stemmeafgivningen og må medbringes til møderne. Repræsentation ved skriftlig fuldmagt er tilladt.

§ 7

Foreningens møder samt forhandlingsgenstandene meddeles mejerierne mindst 10 dage forud direkte af foreningens forretningsfører.

§ 8

Ved beslutningen over anvendelse af midler ud over det årlige kontingent, samt ved forandringer i disse statutter fordres mindst 2/3 af de afgivne stemmer, samt at mindst 2/3 af de indmeldte mejerier er repræsenterede.

§ 9

Andragender om forhandlingsemner til generalforsamlingen må indgives skriftlig til bestyrelsen førend 1. november. Ekstra generalforsamling kan fordres, når der fra 1/3 af de indmeldte mejerier til bestyrelsen indgives skriftlig forlangende derom med vedføjelse af forhandlingsgenstandene.

§ 10

Indmeldelse i foreningen kan ske til enhver tid imod at erlægge det løbende års fulde kontingent. Udmeldelse kan ske ved regnskabsårets slutning.

Ved en derpå foretaget tegning indmeldtes følgende mejerier i foreningen:

Skelde Andelsmejeri ved Andreas Andresen.
Svenstrup Andelsmejeri ved P. J. Skov.
Sattrup Fællesmejeri ved Joh. Lyck.
Kainæs Andelsmejeri ved P. Witzke jun.
Dybbøl Fællesmejeri ved J. Zakariassen.
Egen Andelsmejeri ved N. Møller.
Gøllinggaard Fællesmejeri ved Jac. Jensen.
Pøhl Fællesmejeri ved Chr. G. Drescher.
Kiding ved Mackeprang.
Maibølgaard ved Jessen.
Brobøl Mejeri ved J. Ludvigsen.
Broager Andelsmejeri ved P. C. Wolff.
Tråsbøl Andelsmejeri ved P. Jensen.
Panmose Andelsmejeri ved H. Hansen.
Ketting-Notmark Andelsmejeri ved Chr. Bruhn.
Gråsten Hovedgaard ved H. Witzke.
Hørup Andelsmejeri ved J. Nielsen.
Fiskbæk ved C. Holst.
Ullerup Fællesmejeri ved N. J. Dan.

P. J. Skov, Himmark.

Derpå valgte man C. P. Wolff, Gammelgab, med 18 stemmer, P. J. Skov, Himmark, med 14 stemmer og Jessen, Maibølgaard, med 13 stemmer til bestyrelsen. C. P. Wolff blev formand, P. J. Skov næstformand og Jessen Maibølgaard kasserer.

Hermed var oprettelsen af »Mejeriforeningen for Als og Sundeved« en kendsgerning. 9 andelsmejerier, 5 fællesmejerier og 5 gårdmejerier var tegnet som medlemmer og bestyrelsen valgt.

Nu gjaldt det om for foreningen at finde frem til de opgaver, der var mulighed for at løse.

Ved det første møde efter foreningens start var der 6 punkter på dagsordenen:

1. Man vedtog at indmelde sig i »Milchwirtschaftliches Verein« i Kiel.
2. Man gav tilslutning til at begge Hamborgs smørnoteringer fastholdtes.
3. Man vedtog fællesindkøb af smørdritler hos bødkerforeningen i Sønderborg.

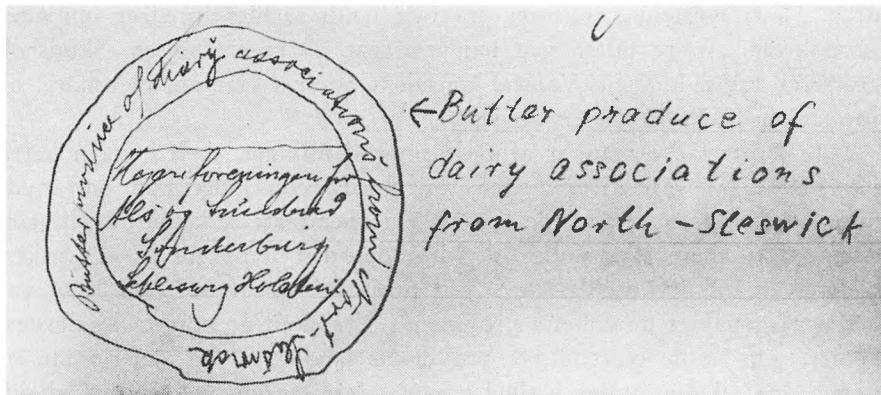
4. Man drøftede brugen af et fællesmærke for smørret. Et mærke, hvor der i midten stod: »Mejeriforeningen for Als og Sundeved, Sonderburg, Schleswig Holstein«, og i ring derom: »Butter produce of dairy associations from North Sleswick« blev forevist.
5. Man vedtog også at fortsætte med fællesindkøb af smørfarve, olie, salt m. m.
6. Det blev vedtaget at ansætte en mejerikonsulent, der i sommerens løb skulle besøge mejerierne. Ketting, Hørup, Maibølgaard, Kainæs, Svenstrup, Broager Egen, Gråsten Hovedgaard, Pomose og Sattrup ønskede besøg én dag, mens Skelde, Dybbøl, Holm, Pøl og Ullerup hver ønskede to dage.

Ved et møde, som holdtes et halvt års tid senere, drøftede man igen smørsalget, og der nedsattes en kommission til videre behandling af dette spørgsmål. Til denne kommission valgtes Eriksen, Ketting, Witzke, Hjortholm, Dan, Ulderup og Andresen, Skeldemark, der sammen med formanden skulle arbejde videre med sagen. Med 102 stemmer mod 51 vedtog man at sælge smørret til en minimumspris i forhold til Hamborgs højeste smørnotering. Endvidere vedtog man med 78 stemmer mod 75 inden for smørsalget at gennemføre en halvårskontrakt. Man drøftede betimeligheden af at ansætte en maskinmontør. Afgørelsen derom blev dog udsat.

Den første generalforsamling efter foreningens stiftelse fandt sted den 29. november 1889. Jessen, Maibølgaard, aflagde regnskabet, som godkendtes. Formanden, C. P. Wolff, beklagede, at bestyrelsen med det til rådighed stående budget, ikke kunne fremme foreningens virke på fyldestgørende måde. Jessen, Maibølgaard, ønskede foredrag om osteproduktionen, og det havde man ingen midler til at betale. Budgettet er vel nok blevet forhøjet, men det står der ikke noget om i protokollen. Derimod er der en lang og interessant redegørelse for smørsalget. Der henvises til, at smørnoteringens ansættelse i Hamborg er meget ustabil, og at ledelsen af den Østholstenske Mejeriforening søger at starte en »smørauktion« i Hamborg. Denne tanke gav de mødte mejerier deres tilslutning og vedtog:

- a) at indsende 50 dritler smør ugentlig i de 3 påfølgende måneder (til sammenligning tjener, at Østholstens Mejeriforening samtidig indsendte 100–150 dritler).
- b) De deltagende mejerier erklærede sig villige til at indsende så meget af deres produktion, som det tilfaldt dem i forhold til foreningens garanterede smørkvantum, dog under den forudsætning, at de ikke mødte mejerier tiltræder aftalen.

Det overlades til bestyrelsen at fremme sagen, selv om nogle enkelte mejerier trak sig tilbage.

Man diskuterede anvendelsen af et fællesmærke for smørkesporten på grundlag af dette udkast.

Samme dag blev det vedtaget, at man deltog i en smørudstilling i Kiel med en kollektiv udstilling. Inden smørret afsendes, skal det dog bedømmes af en kommission.

Endvidere blev der ført forhandling om den ny interessentskabslov. Der var størst stemning for at blive stående som »frie interessentskaber«, da den ny lov ikke tillod så frie og fordelagtige forhold, som den gamle.

På et møde en måneds tid senere meddelte formanden, at Broager og Skelde mejerier i januar og februar måneder var villige til at stille smørproduktionen til rådighed for auktionen i Hamborg, mod at de ikke-deltagende mejerier garanterede, at de dér ikke fik en lavere pris end gennemsnit for disse. 12 mejerier med 88 stemmer mod 4 mejerier med 35 stemmer gik ind for dette forslag.

Det viste sig dog, at der ingen tilfredshed var med denne ordning, så man opgav tilslutningen til smørauktionen.

Men smørsalget var stadig under debat. På et møde den 27. maj 1890 er der tale om enten at sælge smørret til England, eller at sende det til et af »Østifterne i Danmark« oprettet centrallager i København. Begge dele bliver dog opgivet, og man vender tilbage til det direkte smørsalg fra mejeri til en smørgrosserer. Bestyrelsen lover dog så vidt muligt at holde mejerierne à jour med de betalte priser.

I de følgende år har der ved generalforsamlingen eller ved særlig afholdte møder – af hvilke der i årene fra 1889 til 1898 blev afholdt 9 – været behandlet forskellige spørgsmål, f. eks. osteproduktionen, oprettelsen af et smørpakkeri, driftsudgifterne på store og små mejerier, statistisk bedømmelse af mejeriregnskaberne og udsendelse af regnskabsskemaer. Ved enkelte møder og senere ved et par smørudstillinger blev der holdt fore-

drag. Mejeriassistent Landspreg fra Fyn holdt således foredrag om osteproduktion. Andre talere ved møderne var dyrlæge Thøjsen, Skodsbøl, grosserer Julius Nielsen, Vojens, konsulent Sophus Hansen, Flensborg, og formanden C. P. Wolff, Gammelgab.

I 1897 begyndte man at afholde smørudstillinger. Anledningen hertil var måske, at »Mejeriforeningen for Nordslesvig«, der kun omfattede mejerier i Haderslev, allerede fra 1895 gennemførte sådanne udstillinger, eller måske mere sandsynligt skyldtes det den nyoprettede »Distriktsmeiereiverband Nordschleswig«. Ved prøjsiske lov af 30. juni 1894 var det nemlig pålagt de enkelte provinser i Tyskland at oprette landbrugs-kamre, som skulle reorganisere provinsens landbrugs- og mejerioorganisationer. Jeg vil i en anden artikel komme nærmere ind på deatte forhold, som fik så stor betydning for de nordslesvigske landbo- og mejeriforeninger og blev afgørende for »Mejeriforeningen for Als og Sundevad«s eksistens, og kun her til slut give en kort omtale af de smørudstillinger, som foreningen deltog i.

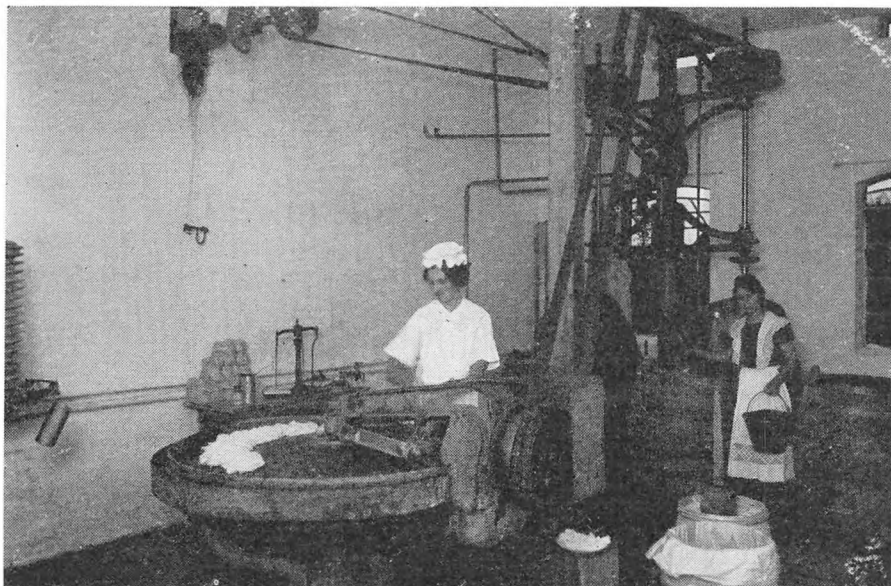
Da disse sorterede under »Distrikts Meiereiverband Nordschleswig«, og udgifterne blev afholdt af dette, skulle mejerierne være medlemmer for at få lov til at udstille. Planen for udstillingernes afholdelse var delt op i 13 paragraffer, hvoraf § 1 lyder: »For at hæve og fremme mælke drift en i Slesvig-Holsten afholder Distrikts Mejeriforeningen med landbrugskamrets understøttelse med bestemte mellemrum og på passende steder i visse distrikters område smørudstillinger, men i hvilke også osteudstillinger kan forefindes.«

Derefter følger andre 12 paragraffer, hvori der nærmere gøres rede for udstillingernes praktiske gennemførelse.

I »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende«, 1898, findes en omtale af de første 6 udstillinger, som mejerikonsulent Sophus Hansen, Flensborg, var leder af. Han fandt, at resultaterne var tilfredsstillende, selv om der ved hver udstilling var smør med væsentlige fejl. De bedst placerede mejerier i 1897/98 var: Skelde 11,3, Ullerup 11,1, Lysabild 11,1 Dybbøl, 10,8, Varnæs 10,8, Arnbøl 10,7, Skelbæk 10,5, Mindebjerg 10,3 og Kajnæs 10,2 points i gennemsnit.

Formanden, C. P. Wolff, synes ikke at have været begejstret for smørudstillingerne, idet han fandt, at de ikke medførte nogen fremgang i kvaliteten. Han mente, at der måtte sættes mere ind over for mælkekvaliteten, og det kan bedst gøres gennem landboforeningerne, og han rettede derfor en opfordring til bestyrelsen for Fælleslandboforeningen for Nordslesvig om at tage denne sag op.

Smørudstillingerne havde dog i de to år, de blev gennemført, haft ikke så lille betydning som mødested for såvel mejeribestyrelser som bestyrere, og der findes i protokollen ret udførlige referater fra disse udstillinger.

Interieur fra »Enighedsmindes« kærnestue ca. 1920.

I efteråret 1897 modtog foreningen fra landbrugskamret i Kiel en opfordring til at melde sig ind i den foran nævnte distriktsmejeriforening. Man vedtog i første omgang at søge oplysning om, hvordan mejeriforeningen i Haderslev amt stillede sig til spørgsmålet, men tilkaldte også til et møde den 12. oktober 1897 forretningsføreren for Mejeriudvalget under Landbrugskamret, Dr. Marees, for at få nærmere oplysninger. Mødet resulterede i nedsættelse af et udvalg, som skulle undersøge sagen nærmere. Spørgsmålet gav anledning til meget røre i foreningen og førte slutte- lig til dens opløsning. Protokollen giver ingen oplysning om, hvordan og hvornår dette skete. Det sidste protokollat er fra 6. december 1898, og der nævnes ikke noget om hverken foreningens opløsning eller om tilslutning til distriktsmejeriforeningen. Nærmere oplysninger herom findes i »Nord- slesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende«, men derom senere i en anden artikel.

Johs. Jensen

Fortegnelse over avisartikler i 1968

Følgende forkortelser er anvendt: Flensborg Avis: FIA. Jydske Tidende: JT. Der Nordschleswiger: DN. Sønderjyden: S. Vestkysten: V. Dannevirke-Hejmdal er ikke registreret.

ALMINDELIG HISTORIE

10. 1. Sidste civile fange på Sønderborg slot – samtale med *Chr. Duus*, Skeldekobbøl. (S).
30. 1. *Harboe Kardel*: Die schweren Jahren 1914–18. 21. 3., 2. 7., 29. 8., 24. 9. og 7. 11. (DN).
10. 2. *Richard Böse*: Wie ein alter Apenrader die Volksabstimmung 1920 erlebte. (DN).
12. 2. Kampen om jorden i Nordslesvig. Foredrag af pastor *Hejselbjerg Paulsen*, Fjelstrup. (FIA).
13. 3. *Ferdinand Zimmermann*: Da Socialdemokratiet blev stiftet i Haderslev i 1898. (S).
8. 4. *Harboe Kardel*: Der Marsch von Apenrade nach Bau. Ein verhängnisvoller 9. April vor 120 Jahren. (DN).
14. 4. *Eskild Bram*: Da 2.000 KZ-fanger skulle være bragt gennem Danmark til Sverige i 1944. (Interview med pastor H. Richter, Ladelund). (JT).
28. 4. *Eskild Bram*: Friserne, de sydligste skandinaver, er nu ved at finde sammen igen. (Interview med Alfred Boysen, Risum). (JT).
4. 5. *Harboe Kardel*: Das Schicksal der deutschen Amtsgerichte in Nordschleswig. (DN).
12. 5. *Morten Kamphövener*: Ditmarsken og de stridige ditmarskere. (JT).
17. 5. Gestapos første fange i Danmark. (S).
17. 5. *Bernhard Hansen*: 15 børnegrave som næppe nogen andre. En rædselsdag over Flensborg for 25 år siden. Se også: 17. 5.: Var det mig, der udløste bomben? 20. 5.: Meningsløse ofre for en meningsløs krig. 1. 6.: Herz: Bomberne den 19. maj 1943. (FIA).
16. og 17. 5. *Henning Nielsen*: Møntskattefund rigdomssymptom eller tegn på dårlige tider? I–II. (FIA).
22. 6. *Axel Lind*: Flensborg 1915. (FIA).
28. 7. *Ole Bech*: Gammel russisk krigsfange siger Sønderjylland tak for hjælpen efter 50 års forløb. (JT).
21. og 22. 8. *Frants Thygesen*: Dansk og tysk ret i Sønderjylland. I–II. (FIA).
31. 8. *Peter J. Møller*: Murersvenden gennemførte sin egen revolution i Tønder. (S).
22. 10. *Harboe Kardel*: Der 24. Oktober 1918: Ein Schicksalstag Nordschleswigs. (DN).
25. 10. *Troels Fink*: 23. oktober 1918, da det nordslesvigske problem blev taget op både i den tyske og i den danske rigsdag. (FIA).
30. 10. *Harboe Kardel*: Aus der Heimatchronik – Vor 50 Jahren. (DN).
1. 11. *Chr. Martfeldt*: Økonomiske forhold i Sydslesvig i midten af det 18. årh. (Dagbogsuddrag fra besøg i Flensborg, Egernefærde og Frederiksstad). (FIA).
7. 11. *Peter J. Møller*: Den ene revolution efterfulgt af en ny – Tønder. (S).
9. 11. *Harboe Kardel*: Rote Fahnen auf der Kaserne (vor 50 Jahren). (DN).

11. 11. *Harald Nielsen*: Da der blev stemt om Danmarks grænse. Ungdoms-
erindringer. (FIA).
11. 11. Sønderborgers hjemrejse fra Ukraine. (S).
15. 11. *Harboe Kardel*: Die Clausen-Linie Abstimmungsgrenze 1920. (DN).
17. 11. *Eskild Bram*: Da genforeningen begyndte på det store folkemøde. (Samt.
med Ingeborg Refslund Thomsen, Åbenrå). (JT).
22. 11. *Holger Hjelholt*: Sejrherren fra Egernførde (Hertug Ernst II af Sachsen-
Coburg-Gotha). (FIA).
26. 11. *Harboe Kardel*: Apenrade: Novembertage vor 50 Jahren. (DN).
17. 12. *Harboe Kardel*: Brückenschlag zur Insel Röm vor 20 Jahren. (DN).
18. 12. *Harboe Kardel*: Die Verfügung von 1888. (DN).
19. 12. *Harboe Kardel*: Heimkehr der Feldgrauen nach dem Ersten Weltkrieg.
(DN).
22. 12. *H. E. Sørensen*: Revolutionen i Skærbæk 1918. (JT).
23. 12. *Harboe Kardel*: Das politische Jahresende (Vor 50 Jahren in Apenrade).
(DN).
23. 12. *Jobs. Dose*: Flucht aus Russland vor 50 Jahren. (DN).
23. 12. *Birthe Andrup*: Jul i Sydslesvig i 1946. (FIA).
30. og 31. 12. *Ingv. Lindetoft*: Kulegravning af påskekrisen 1920. I–II. (FIA).

PERSONALHISTORIE

6. 1. *Hans Rütting*: Emil Nolde, kritisk betragtet. Søbøl museum på besøg i
Louisiana. (FIA).
10. 1. *Harboe Kardel*: Als Nordschleswiger auf der Kaiser-Yacht »Hohenzollern«.
Was ein alter Seemann von der Insel Röm erlebte. (DN).
2. 2.: *Ole Bech*: Fra Rødding Højskole til Kirkeministeriet (portræt af Arne Fog
Pedersen). (JT).
18. 2. *Ole Bech*: Jeg hørte min kones stemme, da jeg lå begravet levende i Ver-
dun. (Interview med red. Herm. Hunger, Åbenrå). (JT).
18. 2. *Eskild Bram*: Lærte Sønderjylland at kende bag pigtråd. (Interview med
højskoleforst. Ths. Rørdam, Rødding). (JT).
7. 3. *Jacob Kronika*: Den 14. marts: en hundredårsdag (Jes E. Bossen). (FIA).
13. 3. *Jens Lampe*: H. P. Hanssens første lærer (Jens Jensen). (FIA).
24. 3. *Eskild Bram*: Kniplelyden i Vestslesvig hører min barndom til. (Interview
med viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder). (JT).
30. 3. *Martin Nørgaard*: Georg Heinrich Sieveking. En modig præst. (FIA).
5. 4. *Poul Kürstein*: Christian IX, slesvigeren på den danske trone. (FIA).
14. 4. *Ole Bech*: En af de sidste gamle Åbenrå-skibsførere spinder sin ende.
(Interview med tidl. kaptajn F. C. Thaysen, Åbenrå). (JT).
19. 4. *Pastor Chr. Andersen*: Annas »markblomster«. (V).
23. 4. *N. Petersen-Høkkelbjerg*: Stå stille, vandrer. (Om den sønderjyske landsby-
digter Peter Hansen Sørensen, Moltrup). (JT).
25. 4. Grænselandspræst og feltprovst. For 150 år siden fødtes Erik Hoyer Møl-
ler. (FIA).
10. 5. *Lars H. Schubert*: Theodor Storm. Vestkystens skjald. (FIA).
11. 5. Blomster på Dusebergs grav. Den fremtrædende danske flensborgers grav-
sted er blevet nænsomt restaureret. (Johan Fr. Duseberg). (FIA).
11. 5. *Ingvolf Thomsen*: Stikord – »fra en selvbiografi« (H. O. C. Bang). (FIA).

12. 5. *Eskild Bram*: Vestjyden blev sydslesviger og landboforeningsformand. (Interview med fhv. gdr. Chr. Hansen, Mølmark). (JT).
21. 5. *Johns. Dose/Chr. Langwadt*: Der Herr Senator Petersen. ((DN).
19. og 20. 6. *Gertrude Frederiksen*: Sigrid Undset og Sønderjylland. I–II. (FIA).
20. 6. Peter Christian Hansen lærte andelstanken at kende i Danmark. Den 25-årige student gav stødet til oprettelsen af Flensborg Arbejder-Byggeforening. (FIA).
29. 6. *Johns. Dose*: Von Verona nach Wilstrup (Prediger Zoëga). (DN).
29. 6. En gammel flensborger fortæller om sine ungdomsår. Fr. Schulz fylder 95 år. (FIA).
2. 7. *Harboe Kardel*: Theodor Storms Beziehungen zu Tondern. (DN).
8. 7. *Poul Kürstein*: Både – og ... Om dansk-tysk kulturudveksling (Heinrich Zeise). (FIA).
23. 7. Melchior Lorcks kort afgjorde Elbe-striden. (FIA).
1. 8. *Chr. Winther*: Maren Sørensen, Valsbøl. (FIA).
5. 8. Patriot og samler (C. C. Haugaard). (FIA).
30. 8. Friseren Harro Harrings nordiske manifest 1848. (FIA).
31. 8. *Johns. Larsen*: Revolutionens leder var en syg skræder. (S).
27. 9. *Ole Bech*: Tjent dansk ungdom i grænselandet i et halvt århundrede. (Interview med pens. lærerinde Anna Jørgensen, Kværs). (JT).
29. 9. Mommark-kaptajnen går i land efter 55 år. (Interview med kapt. Erik Hansen). (JT).
1. 11. *Tb. Svendsen*: Om I vil lytt med e hjart. En samtale med Martin N. Hansen. (FIA).
7. 11. *Johns. Dose*: Berühmte Persönlichkeiten aus Loit. (DN).
10. 11. *Ole Bech*: Min arbejdsdag er lige så lang, som før jeg blev pensioneret. (Interview med red. Morten Kamphövener. (JT).
10. 11. *Ole Bech*: Årets Nobel-fredspristager er en god ven af Sønderjylland (om prof. René Cassin og sønderjyske krigsbeskadede). (JT).
11. 11. *H. C. Clausen*: Sønderjyske krigsfangers utrættelige franske ven (Paul Verrier). (FIA).
11. 11. *Andreas Auerbach*: Ville skyde sig, men rejste hjem. – Bruno Topff. (S).
12. 11. *Anni Møller*: En lille piges oplevelser i den første verdenskrig. (S).
15. 11. *Paul Tappe*: Da Læk-borgerne var imod det sirlige og moderne ... Axel Bundsens tegning til kirkegårdens haveport. (FIA).
5. 12. Bovrup-lægen, der ville være en dansk Quisling. (S).
12. 12. *Arne Hall Jensen*: Danskeren, som blev russisk gesandtskabspræst i Amerika. Forældreløs dreng fra katolsk børnehjem i Slesvig. (Nicholas Bjerring). (FIA).
20. 12. *Jens A. Petersen*: En digebygger ser tilbage. (Peter Marcussen). (FIA).
23. 12. *Johns. Larsen*: Den forstødte lille »prinsesse«. – Jomfru Fanny. (S).

NATURHISTORIE

5. 2. *H. P. Jensen*: Toftlund skovs historie. (V).
17. 3. *Sunesson*: Sønderjyske slotshaver i historisk belysning. (JT).
18. 5. *Kaj Sieverts*: En kog bliver til. (V).
20. 5. *Robert Huble (Filius)*: Når den 13. falder på en fredag. – Vinbjergsneflen på Als. (S).
26. 5. *Børge H. Larsen*: Indtryk af fuglelivet i Sønderjylland. (JT).

12. 10. *Dr. phil. Niels Kingo Jacobsen*: Vadehavet. (V).
 22. 10. *J. N. Lorenzen*: Bulmeurt på Slotsbanken. (V).

ARKÆOLOGI, MUSEUM OG FOLKLORE

2. 1. *J. Doose*: Als der Rummelpott umging. (DN).
 3. 1. *Harboe Kardel*: Erfreuliche Fortschritte in der Archiv- und Museumsarbeit. (DN).
 14. 1. *Ole Bech*: Den sidste henrettelse år 1700 på Tyrstrup herreds rettersted. (JT).
 22. 1. *J. Dose*: Die Brandeichen von Aastrup. (DN).
 24. 4. Vestlig bastion for Dannevirke? Udgravningen af det ældste Haneborg ved Vester Ørsted. (FIA).
 4. 5. Tiderne skifter – også på Silds badestrande. Vesterlands første bade-regler fra 1859 ... (FIA).
 19. 5. *Eskild Bram*: Gamle »sagn«, der viste sig at være rigtige. (Interview med lærer J. M. Holdt, Rugbjerg). (JT).
 22. 5. *Harboe Kardel*: Dunklen Mächten zum Trotz entstand die Kirche zu Bau. (DN).
 20. 8. Jernalderboplads på klitter. (Tating). (FIA).
 29. 10. *Frants Thygesen*: En heksejagt i Egernførde. (FIA).
 22. 11. Danmarks første storby. Hedeby ved Slien ... (FIA).
 22. 11. *Viggo Jürgensen*: Bondegården i Åbenrå, der blev hjemstavnsmuseum. Lille Kolstrupgård. (FIA).
 17. 12. *Poul Kürstein*: Fuldræffer i Danevirke. LaCour bringer vigtigt nyt. (FIA).
 23. 12. Imponerende samling af kobbering i Kobbermølle. (S).
 23. 12. *Helga Hoffmann*: Masser af overtro i gamle juleskikke. – Samtale med Karl Andresen, Vanderup. (S).

KUNST OG KULTUR

18. 1. Skrivemaskine-kuriositet fra den gamle Kobbermølle. Døvstummelærer Hans Hansens (Slesvig) opfindelse af en »Mignon«-skrivemaskine fra 1867. (FIA).
 5. 2. Fluseskeens oprindelse. (FIA).
 12. og 13. 2. *Hans M. Futtrup*: Sange langs grænsen (især om Martin N. Hansen). (FIA).
 17. 9. *Sigurd Schoubye*: Amtmandspalæet i Tønder 200 år. (V).
 7. 11. *H. Lützen*: Det gamle træsnit fra Slesvig. (FIA).
 12. 11. *P. Skadhauge*: Mere om Slesvig-billedet. (FIA).
 13. 12. *Emil Lorenzen*: Bonde-keramik gammel slesvigsk folkekunst. Mudder-maskinen henter antikviteter op fra havnens bund. (FIA).

KIRKE, SKOLE OG SPROG

3. 1. *Harboe Kardel*: Vor 30 Jahren starb Dr. Runkel, er führte eine Glanzzeit des Seminars in Tondern herauf. (DN).
 8. 1. *Poul Kürstein*: Kirke og folk i Flensborg. (Bl. a. Helligåndskirken, Flensborg). (FIA).

2. 2. *L. S. Ravn*: Hvad de nordslesvigske skolers »Schulchronik« fortæller. Om trængselsperioden i grænselandets skolehistorie. (FlA).
23. 2. *Kaj Sieverts*: Fra Ansgars kirke ved Hedeby. (V).
10. 3. *Ole Bech*: Det sønderjyske dagligsprog har endnu reserver i behold. (Interview med forfatteren Gynther Hansen, Åbenrå). (JT).
19. 3. *Kr. Killemoser*: Levn af det danske sprog i Danelagen. (FlA).
21. 3. *Ing. Lindetoft*: Klostersamfundet, hvor ægteskaber bevilgedes. Brødremenigheden i Christiansfeld trak lod med frelseren i alle tvivlsspørgsmål. (FlA).
3. 4. Tidens hjul er kørt tungt over Rise kirke. (S).
11. 4. *P. N. Vive*: Brødremenigheden, religiøs på en anden måde. (FlA).
19. 4. *Kaj Sieverts*: Fra Witzwort kirke i Ejdersted. (V).
22. 4. *Harboe Kardel*: Präparanden vor 60 Jahren (Seminar Tondern). (DN).
26. 4. *Kaj Sieverts*: Burkal kirke. (V).
4. 5. *Harboe Kardel*: Das Ende der Apenrader Navigationsschule. (DN).
27. 5. *Hans M. Futtrup*: Grænselandets salmer. (FlA).
29. 5. *Poul Kürstein*: Breklum-missionen, Nordslesvig og det danske sprog. (FlA).
30. og 31. 5. *Paul Tappe*: Dansk som kirkesprog i Ladelund sogn. I–II. (FlA).
1. 7. *Bernhard Hansen*: Danmarks kulturvej efter 1920 fra Flensborg fjord til Ejderen. (FlA).
23. 7. Findes St. Apollonia i kirken i Hellevad? (S).
1. 8. *Gunnar Peters-Lehm*: Hellevad kirke 850 år. (FlA).
15. 8. 125 års virke i mission og kirke: Brødremenighedens Danske Missions forenings jubilæum. (FlA).
23. 8. Derfor fik Oversø kirke sit fæstningstårn. (FlA).
13. 9. *Hans Andresen*: Kommentarer til skolesituationen i landet Slesvig-Holstein. (FlA).
19. 9. *Ingolf Thomsen*: Dybbøl kirke. (FlA).
22. 9. *Finn Bach*: Velstand skabte trangen til at få et skolevæsen. (Interview med lektor G. Japsen, Åbenrå). (JT).
25. 9. Brødremenighedens missionsforening. (FlA).
5. 10. *Marie Christensen*: Det faste punkt i Angels nordligste sogn. (Kirken, Munkbrarup). (FlA).
5. 10. *Jens Lampe*: Købmandsskolen i Åbenrå fylder 100 år. (S).
10. og 11. 10. *Ingolf Thomsen*: Grever, præster og bønder i Dybbøl kirke 1651–1839. I–II. (FlA).
15. 11. *Paul Tappe*: Da Læk-borgerne var imod det sirlige og moderne ... (Axel Bundsens tegning til kirkegårdens haveport 1814). (FlA).
23. 11. *Jens A. Petersen*: 20 års dansk kirke og menighed i Sct. Hans. Adelby. (FlA).
24. 12. *Eskild Bram*: Kirkelig julefest på mange måder (om Frederiksstad). (JT).
31. 12. *Enke*: 100 jährige Glocke in der alten Kirche zu Wilstrup. (DN).
31. 12. *Hans Fredslund*: Sdr. Hygum kirke. (V).
31. 12. *Flemming Nielsen*: De unge vender tilbage til sønderjysk dialekt. – Samtale med forfatteren Martin N. Hansen. (S).

ENKELTE LOKALITETER

28. 1. *Ole Bech*: Da Christiansfeld truede Haderslevs eksistens. (JT).
11. 2. Cathrine Asyllets historie er spændende og omskiftelig (Haderslev). (JT).
16. 2. *Harboe Kardel*: Alsen – das Mühleneldorado Nordschleswigs. (DN).

17. 2. *J. Dose*: Gutenbergs Buchdruckkunst kam erst 1815 an den Alsensund. (DN).
24. 2. *Laurids Nørgård Lund*: Sønderjyske fastelavnsmøder i Ribe. (V).
5. 3. *Bjørn Svensson*: Den punkterede hærvej. (FIA).
- 6., 7., 8. 3. *John Galster*: Anglernes udvandring I–III. (FIA).
8. 3. *Bernhard Hansen*: Ejderstenen. Danmarks ældste grænsesten. (FIA).
8. 3. *J. N. Lorenzen*: Sidste mødding på Skibbroen, Tønder. (V).
14. 3. *Johannes Christiansen*: Mellem Oksevejen og Kobbermølle. Hvad Harreslev distrikts gamle protokolbog fortæller om danskheden før og under nazismen. (Harreslev). (FIA).
18. 3., 25. 3., 1. 4., 8. 4., 22. 4., 29. 4., 6. 5. *Robert Huble (Filius)*: Sønderborg-egnen i gamle dage. (S).
20. 3. *J. Dose*: Herzog-Hans-Hospital – einst eine reichdotierte Stiftung. (DN).
23. 3. *Harboe Kardel*: Apenrade in der Erhebungszeit. (DN).
3. 4. *J. Dose*: Strassenwerbung im alten Hadersleben. (DN).
8. 4. *J. Dose*: Blick in die Chronik von Toftlund. (DN).
8. 5. *Harboe Kardel*: 200 Jahre Amtmann-Palais in Tondern. (DN).
16. 5. Svabsted gennem 700 år ... se også: 17. 5. (FIA).
21. 5. *Harboe Kardel*: Er grundede das Tonderner Krankenhaus. (DN).
4. 6. *Gläser*: Die ersten Jahre der »Schweizerhalle« in Tondern. (DN).
4. 6. *Harboe Kardel*: Als der Hafen Sorgenkind war (Apenrade). (DN).
13. og 14. 6. *Pastor Christian Andersen*: En tur gennem Slogs herred. (V).
18. 6. Færgen i Egersund. (S).
18. 6. *Harboe Kardel*: Apenrades erste Brandkasse. (DN).
21. 6. Et minde om Klusgård-kroen i det gamle Slukefter. Den lille kro ved Laksebækken havde en forgænger. (FIA).
21. 6. *Poul Kürstein*: Det nordslesvigske Sporskifte. Et halvglemte stedsnavn og nogle omstridte navneformer. (FIA).
2. 7. Feriekolonien Hjerpsted har bestået i 40 år. (FIA).
3. 7. *J. Dose*: Hadersleben als Landstädtchen. (DN).
6. 7. *Harboe Kardel*: Blick auf die Insel Röm, frühere Insel der Grönlandfahrer. (DN).
10. og 13. 7. Lad os få det hus bygget, sagde Kr. Refslund Thomsen. Jubilæum i Kegnæs forsamlingshus. (FIA).
15. 7. *Johannes Christiansen*: Rönnenkamp-, Slukefter- og Heiss-kroerne i gamle dage. Da Musbeck-Dam og Mohrbeck-Dam var kongens personlige eje. (Harreslev). (FIA).
26. 7. Et hus med beviser fra historien. Günderoth-gården. (FIA).
27. 7. Havnejubilæum i Augustenborg – 100 år. (FIA).
9. 8. *Fr. Rudbeck*: Hvad Flensborg fjord fortæller. En tur langs Danmarks grænsefjord. (FIA).
24. 8. *J. Dose*: Von Herzogs Gnaden (»Tyske Kro«). (DN).
6. 9. *Henning von Rumohr*: De adelige godser i Angel. (FIA).
13. 9. *Harboe Kardel*: Apenrade vor 50 Jahren. (DN).
13. 9. Tre kors i bøgetræ. Før i tiden var der ofte strid mellem Flensborg og Harreslev om sogneskel. (FIA).
16. 9. 200 Jahre Sitz der Amtmänner in Tondern. (DN).
22. 9. *Ole Bech*: Fanger udgraver Hedeby. (JT).
9. 10. Bargums Legat in Tondern (Fräulein Bargum). (DN).

10. 10. *Harboe Kardel*: Als Sonderburg »Festung« wurde. (DN).
18. 10. *Emil Lorenzen*: Et er et søkort at forstå ... (bl. a. om lodsvæsen og fyr-skibe i Flensborg fjord. (FIA).
23. 10. *J. Dose*: Junker auf Meelsgaard verzechte sein Hab und Gut. (DN).
24. 10. Båndet der aldrig måtte bryde. 347 år efter, at hollandske remonstranter grundlagde Frederiksstad, opretholdes stadig en levende kontakt mellem Hol-land og den lille isolerede menighed i Trenebyen. (FIA).
8. 11. *Harboe Kardel*: Vor 50 Jahren in Apenrade. (DN).
16. 11. *Harboe Kardel*: Tondern: Wer baute den Pavillon. (DN).
16. 11. Das Amt Tondern in 6 Jahrhunderten. (DN).
3. 12. *Harboe Kardel*: Tondern als Zentrum guter Baupflege. (DN).
3. 12. *Svend Michelsen*: Flensborg siden 1920. (V).
21. 12. Als Hadersleben Nachtwächter hatte. (DN).
23. 12. *Folmer Schiøtt*: Jul i Frøslev-lejren. (FIA).
24. 12. Spitzen und Textilien (Vor 200 Jahren in Tondern). (DN).
24. 12. *Otto Lodberg*: Tønder i tyverne. (JT).
24. 12. Apenrader Hufschmiede. (DN).
29. 12. *Jørgen Søhuus*: Største tyske fæstning fra 1. verdenskrig ligger upåagtet hen (Gammelskov v. Agerskov).
31. 12. *Johannes Petersen*, Abild: Herregården Solvig. (V).

ERHVERV

4. 2. *Eskild Bram*: Kortfristede obligationer en hjælp for landbruget? (Interview m. kreditforeningsdir. Aage Hoyer, Juhlsminde, Hjerndrup). (JT).
12. 5. *Ole Bech*: Egersundbroen indvies i juni og åbner ukendte muligheder for fjord-egnen. (JT).
2. 6. *Eskild Bram*: En stjerne på Sønderjyllands mælkevej: Mejeriforeningen. (JT).
16. 6. *J. Dose*: Handwerk im Wandel der Zeiten. (DN).
15. 8. Fiskerne i Egernførde havde længe en nøglestilling i byen. (FIA).
31. 12. *Ole Bech*: Sønderjylland er ikke mere »den glemte landsdel«, men med i industrialiseringen. (JT).

AF DAGENS DEBAT

11. 2. *Eskild Bram*: Mindretallets leder er vant til at opdyrke nyt land. Interview med Harro Marquardsen, Favrbj. (JT).
5. 3. *Eskild Bram*: Jordlovsudvalget en del af det nationale værn i Sønderjylland. (Interview med ingeniør Th. Claudi Westh). (JT).
6. 4. *Eskild Bram*: National ejendomsret til jorden vil blive sikret. (Interview med Simon From MF). (JT).
22. 6. *Bech og Bram*: Danske studenter i Sydslesvig taler rent ud af posen med rektor og deres politiske leder (rundbordssamtale på Duborgskolen). (JT).
21. 7. *Bech og Bram*: Nu har vi endelig chancen for at få slettet Kongeå-grænsen, som er urimeligt skel. (Interview med bl. a. Mads Thuesen, Anset, og Knud Hansen, Hejls). (JT).
1. 12. *Eskild Bram*: Jeg drømmer om en storby ved grænsen, frugten af et dansk-tysk samarbejde. (Interview med forfatteren Willy-August Linnemann). (JT).

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Morsø Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Tønder Landmandsbank ^{A/S}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns -
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Vlsby

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK**

Telefon Pindstrup 06-39 61 00

**Besøg
landsdelens
museer**

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

**Graasten
Andelsslagteri**

Giv bøger fra **HISTORISK SAMFUND** som gave

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

^{1/2} Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grønsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKER!

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

**DEN NORDSLESVIGSKE
FOLKEBANK**
AKTIESELSKAB
AABENRAA

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.
Redaktørernes adresser:
Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsønsvej 37, Tønder.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.
Cand. politt. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup
Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerskole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS
3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole
Tlf. (044) 6 41 12
Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE
Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling
Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS